Федоров А.М. - Дулу

Дьээбэ –хообо ырыаһыт, Быар тардар кэпсээнньит.

(Фёдоров Макар Макарович туһунан)

Дьокуускай - 2015 с.

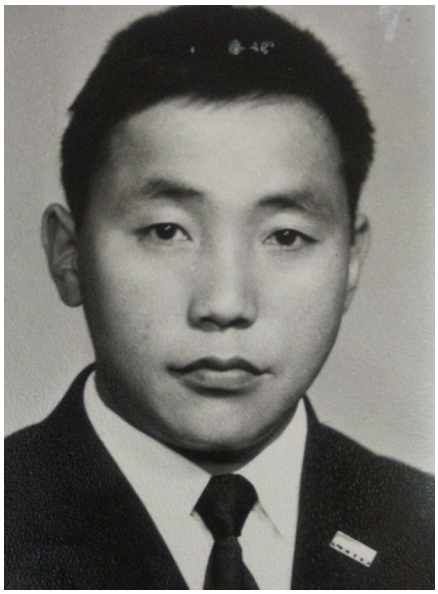

ИНИМ МАКАР ТУҺУНАН.

Дүллүкү Эбэ хотун! Дойду, сир Иччитэ, Аан Алахчын Хотун эйигин туора көрбөтө! Дьонуҥ-сэргэҕ күөх илгэ быйаҥын бастыннар диэн, манна сүмэһиннээх өлгөм от өнөрдөөн үүнэн долгунура нуо5айар. Сириҥ-уотуҥ тардыы үрэхтэн са5алаан аара уонунан күөлүнэн унуордаан тус со5уруу көстөөх сиринэн ойуур быыстанан, арыы тыаланан, үрэхтэрин эҥээ тала5ынан, үллэр үөттэринэн лаглайан, ыраас ууҥ кылыгыраан, бу дойдуну улуутутар. Кэлимсэ хонууларыҥ дыргыл сыттаах отунан долгуйа үүнэн ынах-сылгы сириэдийэ үөскүүр. Сардаҥалаах кырдалларыҥ кытара кыыһан, сибэккилии симэнэн, бу сиргэ саха аймах ууҺаан-тэнийэн олордун диэбит курдук улуутуйа уоскуйар…

Иннэ-кэннэ нэлэһийэ мэндээрэр киэҥ киэли Эбэ барахсаҥҥа куба тохтуур, хаас саарыыр, туруйа турууктуур, көтөр кынаттаах эгэлгэтэ мустар. Көтөр арааҺын алыптаах ырыата күннэри-түүннэри тохтообокко кутуллар. Хас күөх саас саймааран кэллэ5ин аайы кыталык үөрэ ыалдьыттаан ааҺар, дьол-соргу үҥкүүтүн түҺэрэн, уохтаах таптал ырыатын дьиэрэтэн, кылыһахтаах куоластара түүннэри лыҥкыныыр. Чүөмпэ күөллэрэ көмүс хатырыктаа5ынан лаҺыйа оонньуур, сир аҺын арааҺа өнөрдөөн үүнэр. Тардыы үрэхтэр хонууларынан-сыһыыларынан эриллэн-буруллан кэлэннэр Хотун Эбэни угуттууллар. Ол иһин бу Эбэ хотун хаһан да уолбат уйгулаах, энчирээбэт быйаҥнаах.

Дүллүкүм, Дүллүкүм биэрэгэ – Дүллүкүм, Дүллүкүм бэйэтэ -
«Үс Бүлүүм» сүнньүтүн киэргэлэ, Көрүөхтэн дьэрэкээн сиэркилэ.

Дьэ, бу Эбэ5э 1948 сыл ахсыннъы ый 11 күнүгэр Фёдоровтар диэн удьуор харылы ыалга үһүс о5онон бырааТым **Макар** күн сирин аан бастаан көрбүтэ, уол о5о, батыһа сылдьар бырааТ төрөөһүнэ «үс саха үөрүүтэ, түөрт саха өрөгөйө» этэ.

Ол са5ана дэриэбинэ 47 дьиэлээ5э, колхуос ампаарыттан ураты биир да сарайдаах дьиэ суо5а, Дуораан кыыһа Баабыла буор холомолоо5о, Алымпыайа Докторова сахалыы туруорбах бала5аннаа5а, уоннаа5ылара бары аныгылыы сытыары ампаар дьиэлээхтэрэ. Ар5аа эҥэртэн аа5ан бардахха: Ан Уйбаан, Кан Би-гу, Иванов Василий Данилович (Чабычах уола) суол биир өттүгэр субуруччу олорбуттара. Салгыы Иванов Январь Егорович, арыый үөһэ Павлова (Михалёва) Павла Николаевна (Дуораан Баабылата), ойуур иһигэр «Куонньукка» Куприянов Никон Иванович (Кырдьа5ас), Чонкунасов Пётр Васильевич, Харабаев Иван Егорович (Муос). Туспа субуруһан Афанасьев Пётр Егорович (Сотор уола), Анисимов Игнатий Афанасьевич (Чөрөк), Чуллургасов Семён Алексеевич (Сэмэнчик), Фёдоров Егор Фёдорович (Суппууннаах), Софронов Трофим Софронович (Дэдэһин), суол нөҥүө (ол са5ана «уулусса» дэммэтэ) Афанасьев Егор Афанасьевич (Хойутаан), Борисов Захар Борисович (Туруйа), Афанасьев Пётр Пудович (Тыһа5ас уола). Оскуола түөлбэтигэр Осипов Андрей Николаевич (Өргүөт Өндөрөйө), Алексеев Пётр Семёнович (До5олоҥ Сэбиэт), кыра оскуола, сарайдаах ыскылаат, улахан оскуола, 2 уопсай дьиэ, тыа өттүгэр уопсай дьиэ, икки айахтаах булуус ампаара, интиринээт (уруккута Куду оскуолата), суол биир өттүгэр балыыһа уонна пуочта биир дьиэ, сэбиэт уонна бибилитиэкэ биир дьиэ, колхуос сугулаана, Петров Сергей Петрович (Сыччыыкка). Тыа диэкинэн Гаврильева Анна Иннокентьевна (Маҥан Баттах), Докторова Олимпиада Андреевна, биһиги дьиэбит (Фёдоров Макар Иванович – Сал5а Уйбаан уола), Ильин Николай Михайлович (Мондо), Санников Алексей Иванович (Дэриэтинньик), учуутал уопсайа, суол нөҥүө Казакова Мария Николаевна (Хаһаах эмээхсинэ), Михайлов Афанасий Михайлович (Окоос). Бэттэх төннөн кэллэххэ Гаврильева Татьяна Гаврильевна, инбэлиттэр 3 дьиэлэрэ, Санников Семён

Иннокентьевич (Кылар), Иванова Ирина Гаврильевна (Үһүн Өрүүнэ), Иванов Харлампий Иванович (Баа5ынаан). Дэриэбинэ илин баһыгар Томскай Пётр Васильевич (Кыһыл Атыыр), Санников Тарас Иннокентьевич (Үөн Тараас), Николаев Игнатий Алексеевич (Харбылдьыйа), Никифоров Иван Павлович (Томтор уола).

Аҕабыт Макар Иванович (1910 с.т.) элбэх оҕолоох бэрт быстар дьаданы ыалга улахан о5онон Ойбон күөлгэ төрөөбүтэ, Дүллүкү нэһилиэгэр бастакынан комсомолга киирбитэ уонна 1931 сыллаахха бастакы комсомольскай тэрилтэни тэрийбитэ, бастакы коммунист, бастакынан «Кыһыл сирдьит» колхозка чилиэнинэн киирэн, 1932 сылтан 1938 сылга дылы ити колхоз председателинэн үлэлээбитэ, 1941 сыллаахха бастакы ыҥырыкка хабыллан сэриигэ барбыта уонна Кыһыл сулус орденнаах уонна 3 бойобуой мэтээллээх дойдутугар эргиллибитэ. «Үрэн» колхозка председателлээбитэ, холбоһук буолбутугар старшай биригэдьиирдээбитэ, арыы собуотугар маастардаабыта (эмиэ бастакынан), балыыһа5а завхозтаабыта, 1969 сыллаахха сэриттэн ылбыт бааһыттан уһуннук, ыараханнык ыалдьан өлбүтэ. **Ийэбит Анисимова Павла Афанасьевна** (1916 с.т.) – бастакы комсомоллаах, бастакы колхозтаах, колхозка, совхозка үлэлээбитэ, 90 сааһыгар бу дойдуттан букатыннаахтык барбыта. Иккиэн Амыдай күөлгэ көмүллэн сыталлар. А5абыт сэриигэ арааннытыттан «дьайбат» буолан кэлэн, дьиҥэр Макар – Хомустаах киһитэ, эмиэ сэрии ветерана, ветфельдшер Титаров Андрей Титович о5ото.

Макар төрүүрүгэр эдьиийбит **Роза** (1943 с.т.) уонна **мин** (1946 с.т.) баарбыт,биһиги иннибитигэр сэрии иннинэ үс кыыс: Настаа, Балбаара, Өксүүн,- оҕоломмуттара олох оҕо саастарыгар өлбүттэр, кэлин **Галя, Ваня, Даша** төрөөбүттэрэ, **Зояны** ииттибиппит. Роза туйгуннук үөрэнэ сылдьан, 1952 сыллаахха былчархай буолан тыына быстыбыта. Кини ыалдьа сытта5ына, ийэбит киниэхэ боссоон алаадьы буһарара, саахар, хампыат биэрэрэ. Онно иҥсэрэн Макар: «Төбөм ыарыйда»,- диэн оронугар «сууланара». Оччо5уна ийэбит иккиэммитигэр бэрсэрэ, оттон төрөппүттэрбит үлэлэригэр бардахтарына, кэлэ-бара сылдьан ыалдьан сытар эдьиийбититтэн хаһыытаппытынан былдьаан ыларбыт (ыалдьар диэни улаханнык билбэт быһыылаахпыт). Итиннэ сыһыаран эттэххэ, а5абытынан эдьиийбит Настаа (Тэн Володя кэргэнэ) биһиэхэ олорон ыалдьа сытан, тас ааны кыайан аспакка биһигиттэн көрдөстө5үнэ: «Улахан киһи эрээри ааны кыайбат!»- диэн мөҥүттэ-мөҥүттэ, сүүрэн тиийэн тэбэн биэрэрбит. Эдьиийбит Роза быстарыгар биһигитини уҥуор олорор эһээбит аахха: *Охонооһойго* уонна *Өксүүҥҥэ*,- таһааран кэбиспиттэригэр ынах хомуйарбыт, ньирэй эмтэрэрбит, үксүн сиирбит да буоллар сир аһылыгын хомуйарбыт, бэйэбит бу5абытын (атыыр о5успутун) атын бу5алары кытта харсыһыннарарбыт. О5успут кыайда5ына үөрүү-көтүү бө5ө буоларбыт, маннык саайда, итинник кэйдэ диэн күө-дьаа кэпсиирбит, хоттордо5уна ытыы-ытыыбыт уу а5алан биэрэрбит, уһатын иигин-саа5ын, буорун ыраастыырбыт. Дэриэбинэбит көстөн турара да, аара Баа5ынаан о5онньор (Иванов Харлампий Иванович) үрэх муостатыгар саһа сытар дииллэриттэн куттанан барбат этибит. Улахан саҥалаах киһи этэ (кинээстээбит иҥин, быһата тойон быһыылаа5а). Тойонтон, учууталтан улаханнык куттанар этибит, дэлэ5э, уулусса5а көрсүһүөх курдук буоллахпытына, уҥуор дьалты хааман биэрэрбит.

1952 сыллаахха бэлэмнэнии кылааска киирэн, үөрэнэн эрдэхпинэ, оскуола иннинэн ийэм сыар5анан уу баһан ааһан иһэрэ уонна Макар буочука кэннигэр олорон иһэн, миигин ыҥыр да ыҥыр буолбута. Көрдүм-көрбөтүм диэбит курдук сүүрэн тиийдим уонна дьиэбэр барсан хааллым. Оскуолалар: «Кэлбэтин, сааһа кырата бэрт, сэттэтин толору туолла5ына, биирдэ үөрэниэ», - диэн биир ый үөрэнэн 6,5 сааспар бүппүтүм.

Эһиилигэр, эппиттэрин курдук, сэттэ сааспын толору туолан *бэлэмнэнии кылааска* үөрэнэрбэр биһиги балыыһа дьиэ5э үрдүттэн олорбуппут, ийэбит санитаркалыыра, повардыыра, оһох отторо, сууйара-соторо. Макар үөрэхпиттэн кэлэрбэр саҥа туран, күн лаппа сылыйбытын кэннэ хаптаһынынан оҥоһуллубут хайыһарынан хайыһар суолугар «бүкээхтэһэ» сылдьар буолааччы. Ити аата *түөрдүттэн-биэһиттэн хайыһардаабыт* эбит, «Түрдьүгүнүүр» өтө5өр тиийэ Бүдүргэй күөлү эргийэн киэһэриитэ кэлээччи, мин хаста да ситэн аһааччыбын. «Охтон хайыһар суолун алдьата5ын»,- диэн миигин кытта бииргэ

үөрэнэр Карадчин Горик бадьыыстыырын иһин биирдэ Макар охторон түһэрэн баран, бүк тутуллар кыра быһа5ынан сирэйин тирээн олордо5уна тохтоппутум, Горига саллыбыт этэ, тыыппат буолбута.

Бастакы-иккис кылааска үөрэнэрбэр дьонум Дэди Бэттиэмэтигэр олорбуттара: а5ам биригэдьиирдиирэ, ийэм үүт эрийэрэ. Онно Макар Тимофеева Маайыстыын, билигин юриспруденция подполковнига, Дьокуускайга олорор кыыстыын, Борбуос диэн ытыныын уонна колхоз ына5а Маҥаачыйалыын улахан баахха кутуллубут эриллибит *үүтү бары төбөлөрүн уган тэҥҥэ иһэллэрэ, тылларынан салыыллара.* Ынахтара биир күн наһаа элбэхтик иһэн, охтон түспүт да өлөн хаалбыта. Онтун аһыйан Макар хаһан дьаһайыахтарыгар дылы ытаан сордоммута, үүт тобо5ун исиһэрэ тохтообута.

Борбуос диэн ытынан икки Бэттиэмэ уутун кэрийэллэрэ, ыта куһу тутан биэрэрэ, Макар онуоха сүгэһэрдьит буолара, иккиэн куолаан соро5ун соһон, элбэх куһу а5алаллара, үөрүү-көтүү сатыылыыра. Ол аата *алта сааһыттан булгаабыт* эбит.

Дьиэбитигэр көспүппүт кэннэ түүн аайы *түһээтим* диэн икки-үс чаас устата ити түүлүн кырдьыгынан-сымыйанан оҥорон кэпсиирэ, үксүн мин кинигэттэн кэпсиирбинэн эбэтэр киинэни көрбүтүнэн илбээн-холбоон, айан-тутан. Кэлин бэйэтэ аа5ар буолуо5уттан түүлэ өссө кэҥээбитэ, киэҥ сиринэн дайбыыр буолбута. Эмиэ Боруллуолаах үрэ5ин устун эбэтэр Үрэнниир суолунан хайыһар тэбэрэ, хайыһардыырын сүрдээ5ин сөбүлүүрэ.

1955 сыл бала5ан ыйын 1-гы күнүгэр ох курдук оҥостон *бэлэмнэнии кылааска* үөрэнэ тиийбиттэригэр Макары уонна үс кыыһы (Томская Катяны, Тимофеева Марусяны, Гаврильева Клёпаны) сааскыт кыра диэннэр дьиэлэригэр төттөрү ыыталаабыттара. Үс кыыс муҥнаахтар үһүөн аргыстаһан оскуолаттан дьиэлэригэр тиийиэхтэригэр дылы дэриэбинэни биир гына ытаан тиийбиттэрэ, онтон дьиэ иһигэр төһө ытаабыттарын дьонноро билэн эрдэхтэрэ. Оттон мин бырааттым үөрэн-көтөн кэлбитэ уонна тирии суумкатын орон түгэ5ин диэки элитэн баран оонньуу ыстаммыта. Ол да курдук ити үс кыыс үрдүк үөрэ5и ылбыттара: Катя – тиис бырааһа, Маруся – юридическай сулууспа подполковнига, Клёпа – саха тылын учуутала. Оттон Макар 8 кылаас кэнниттэн киномеханик уонна суоппар үөрэхтэрин ылаттаабыта уонна ити идэлэринэн куһа5ана суох үлэлээбитин таһынан дэгиттэр идэлээ5э: тутааччы, тимир-мас ууһа, столяр, рационализатор, муҥхаһыт, илии тутуурдаах, өттүк харалаах булчут, «булкуһа буруолаах, тилиһэ тиэргэннээх» ыалыгар бэрсэн быардарын харалыыра.

Оскуола5а үөрэнэ сылдьан *«ортотук» үөрэммитэ*, мэниктээһин ханна барыай, биир сиргэ таба олорбот, сүүрэрин-көтөрүн сөбүлүүрэ, соро5ор охсуһан бурайсан кэбиһэн оскуола5а, дьиэбитигэр мөҥүллэрэ. Оскуола5а кинини таһынан миигин бырааккын көрбөккүн диэн сэмэлиилэрэ. Дьиэтигэр ийэтин кытта оһо5у тула сүүрэллэрэ, Макар мүччү туттаран атах сыгынньах таһырдьа куотара. Хата, хаһан үтүлүгүн харбаан ааһара эбитэ буолла, хааарга үтүлүгүн ата5ар кэтэн баран, туох да буолбата5ын курдук көрө-истэ олороро. Улахан мучумаан буолла5ына, Тэһэкэйгэ олорор эдьиийин аахха, Настаалаахха, куотара. Кэлин мин эбэтэр ийэбит сэлиэстийэлээн көрбүппүт хайа эрэ о5о атын о5ону булсуһан ыыстыыр, охсуолуур буолла5ына, тулуйбакка көмүскэһэн сырбатан кэбиспит буолара уонна буруйдаах кини ааттанар эбит этэ. Уопсайынан тылынан сатаан быһаарсыбата, таайа Анисимов Игнатий Афанасьевиһы батан илиитэ-ата5а тиийбитэ эрэ баара. Биирдэ оскуола олбуоругар быһах туруора оонньуу сырыттахтарына, быһах директор о5отун төбөтүн хайа суруйан ааспыт, уол ытыырын быыһыгар: «Макар!»- эрэ диир үһү. Иһиттибит-истибэтибит диэбит курдук биһиги уолбутун сууттаан-дьүүллээн, педсовекка бүтэһик эрэ иннинээ5и миэрэни тутуннулар (бүтэһик миэрэ – оскуолаттан устуу). Макар буруйу олох сыһыарбатын иһин ийэбит муҥнаах директор бэйэтин дьиэтигэр тиийэн чуолкайдаабытыгар уол: «Бөө5үнэс Макар»,- диэбит эбэтэр Прокопьев Макары ааттаабыт, саатар, биһиги аймахтар бары Макар буоллахтара, «буруй эрэ Моттойо5о диэбиккэ дылы» уолбутугар түстэхтэрэ.

Буруйуҥ ахсаана мунньуллан,
Ийэбит тала5а хамсыыра, -
Охсуһуук ааттанар буолбуккун
Олохтоон үөрэтэн көрбүтүм:

Атах сыгынньах да куотарыҥ,
Таһырдьа томороон тымныыга
Атаххар үтүлүк кэтэриҥ.

Ардыгар айдааммыт улаатан,
Тэһэкэй күөлүгэр куотарыҥ,
Настаа эдьиийбит үөрээхтиирэ:
«О5ом сыыһа кэлбит»,- диэхтиирэ,
Чэйин үрдүгэр түһээхтиирэ.

Оноолоон эйигин булбуттар,
Ол ону көрөн турбатаххын,
Уоптаран кэбиһэр дьаҥнаааххын.

Охсоруҥ күүһүттэн ол киһиҥ
Олоро түспүтэ түргэнин, -
Хаана муннуттан ыһыллыбыт,
Хара5а көҕөрөн дьолтойбут,
Хаһан да буруйдаах эн буоллуҥ.

Бэһис-алтыс кылаастарга үөрэнэллэригэр элбэх ба5айы быһыылаахтара уонна хайа да учууталга сүгүн үөрэммэккэлэр Сургуулуктан кэлбит Иванов Иван Степанович диэн учууталга туттарыллан, урукку интернат дьиэ5э бэйэлэрэ эрэ үөрэммиттэрэ. Ити учуутал кинилэр санааларын таба таайан, сотору со5ус бэрээдэктэнэн барбыттара, үөрэхтэрэ да тупсан барбыта. Акробатическай нүөмэрдэри көрдөрөллөрө, ыллыыллара, хоһоон аа5аллара уонна онтуларынан фермаларга, атын ыраах учаастактарга атынан баран гастролдьут дьон буолбуттара. Ырыа-тойук өттүгэр Иван Степанович кэргэнэ Антонина Фёдоровна Гольдерова үөрэтэрэ уонна оскуола5а пионербаһаатай быһыылаа5а.

А5абыт бокуойа суох үлэлээх, бэйэтэ да бытаан-на5ыл, сымна5ас киһи буолан, үлэтэ мунньуллан хаалара буолуо, биһигитини булка илдьэ сылдьыбата, арай бэлэмнээн биэрэрэ, бэйэтэ да улаханнык сылдьыбата. Онон бэйэбит *бултаабыта* буоларбыт. Ойбон күөл угуттаан турда5ына, а5абыт туруорбут тиргэлэрин көрөрбүт, мин хорсоохтоох киһи буоламмын Макары сүгэн киирэрим уонна кини мин ар5аспар олорон куһу араарара, туһа5ын хат иитэрэ. Мин бэйэм эрэ кииpиэхпин иитэрбинэн да мөлтө5үм уонна иккиэн көрө киириэх ба5а санаа баһыйан, ити курдук сүксэн киирэн эрдэхпит. Урукку хаалбыт солооһуннартан үөскээбит унуоргу маардарга биир уостаах биир саанан кустуурбут, бу харахтара чо5улуһан олоруохтарыгар дылы үөмэн киирэрбит. Мин холбуу сатыы олордохпуна, соро5ор мутугу тоһутан эбэтэр сыыҥын тыаһатан кустарбытын көтүтэн, ытыс соттон хааларбыт, ол эрэн син тутуурдаах буолааччыбыт. Саас-күһүн билигин Томскайдар олорор уонна интернат дьиэтэ турар сирдэригэр кыра чоҥоот уу баарыгар кус маныыр кэммитигэр ыраах үрэ5и сырса кустар иһэллэрин ыттараары өрө мөхсүү буолааччы. Биирдэ эмит ыттарааччыбын, оччо5уна харахтара уоттана түһэллэрэ, онтон өлөрдө5үнэ үөрэн атын быһыы-таһаа буолара, хоой хостуурдаах, төргүү сүөрэрдээх буоллахпытына, харахтара ча5ылыһаллара, кэпсэл-ипсэл бө5ө буолара.

Хойутуу күһүн аайы Бүдүргэйгэ киирэн, «Снегурочка» диэн быатын маһынан эрийэн эриллэр *хаҥкынан* дэриэбинэ о5ото барыта күөлү тула сүүрэн кэлэрбит, бастаан омуммутугар наһаа сүүрэн, сарсыныгар көһүйэн паартаттан кыайан турбакка үөрэнэрбит, ыйыттахтарына сорунан туран эппиэттиирбит, уулусса5а эмиэ бары тэбэрбит. Аны дьонум миэхэ бачыыҥка хаҥкы атыылаһан биэрбиттэрин миигиттэн уларсан, улахан ба5айы хаҥкынан сүүрэн иһэн, Макар охтон уонна соһуллан, икки үөһээ илин тиистэрин тосту түһэн, кыа хаан бө5ө буолбута да, хаҥкылыырын бырахпата5а.

Мин пионерскай-комсомольскай мунньахтарга, спортивнай күрэхтэһиилэргэ кытта оройуон киинигэр сылдьар буолуохпуттан дьоммут улаханнык сэҥээрэр буоланнар араас *спортивнай тэриллэри* атыылаһан а5аларым. Онон биһиги уһаайбабытыгар дэриэбинэ илиҥҥи, киин о5олоро, интернатчиктар мустан куруук оонньууллара, күрэхтэһэллэрэ: тустуу, мас тардыһыыта, атах сахалыы ойуулара, бачыыҥкалаах хайыһар, бачыыҥка хаҥкы, теннис, диискэ, граната, волейбол мээчигэ, бокс үтүлүгэ, трактор чаһынан оҥоһуллубут штанга, гиирэ арааһа, гантел, кыра биллиард, онноо5ор сүүрэн баран ойон түһэргэ аналлаах биир тирии маат. Макар бу оонньууларга улахан уолаттартан итэ5эһэ суох тэҥҥэ кыттара, өссө сорохторго кыайталыыр буолара, ордук хайыһарга, хаҥкыга, волейболга, биллиарга, бокса5а олох тутуһуннарбата, ыарахан илиилээ5э. Макар бэркэ сытыытык тустара, оройуоҥҥа бастаталаан Бүлүү сүнньүгэр тустаталыыра, бастакы разряд нуорматын толорбута, остуол теннииһигэр, хайыһарга иккис разрядтаах, бэркэ биллиардаан өттүөбэйин хаҥатынара. Миэхэ баһыттарар буолан, ыйааһыммынан да баттыырым, миигин кытта

тустубата, тастыҥ эдьиийэ Вералыын (Санникова Вера Семёновна) икки дьиэнэн күөн көрсөллөрө, хойукка дылы хардары бырахсаллара. Таһырдьа тахсан эт саастыы Никифоров Яшкалыын, Петров Колялыын, быраата Тэн Геналыын хаарга, күөх хонууга тусталлара, уопсайынан саха уол о5олоро көрсүстүлэр да, куруук туста-олуйса сылдьааччылар. Онон да сахалар тустууктар буолан аатырдахтара, Олимпийскай чемпионнар буоллахтара. Ити түөрт уол улаатан баран, учууталлар Иванов Капитон Семёнович, республика абсолютнай чемпиона Прокопьев Егор Спиридонович – Чөҥкөй Бө5ө эрчийиилэринэн бары бастакы разряды тустууга толорбуттара. Ол эрэн суоллара тус-туспа буолбуттара, арай Яшканы кытта до5ордоһуулара уостубата5а.

Никифоров Яков Иванович (1950 с.т.) Иван Павлович уонна Домна Тарасовна диэн ыалларга иккис о5онон төрөөбүтэ, Толя уонна Валя икки ардыларыгар. Дьулуурдаах буолан Хабаровскайдаа5ы физкультурнай институкка үөрэнэ киирбитэ. Киирэригэр атын предметтэрин бэркэ туттарбыта, арай харбааһынтан куттанара. Ыыталаан (стартаан) кэбиспиттэригэр «ыттыы» харбаан имитэн барбыт, хантан ыраатыа5ай, атыттара эрдэ харбаан тиийбиттэр. Яша харбаа да харбаа буолбут, күүтэ сатаан баран: «Та5ыс!»- дииллэр да, киһиларэ тахсыбат үһү. Тахсан хаалта буоллар тохтуурдаа5а хааллa5а. Инньэ гынан үөрэнэн иһэн турника сыыһа туттан, сүнньүн өлөрөн төннөр. Дойдутугар кэлэн суоппардыыр, икки кулуупка директордыыр, отделение5а биригэдьиирдиир, тутуу биригээдэтин салайар, кулуубугар төннөн режиссёрдуу сылдьан пенсия5а тахсар, кэргэнэ Мара Гаврильевналыын элбэх о5олоохтор, о5олоро бары үөрэнэн, идэ ылан үлэлииллэр, бэйэлэрэ ыал буолан, а5аларыгар сиэн бэлэхтииллэр. Макары кытта үчүгэйдэригэр да, куһа5аннарыгар да биргэ сылдьаллар, бэйэ-бэйэлэрин өйөһөллөр, үөрэллэр-көтөллөр, сэһэн-тэппэн буолаллар, уруккуларын-хойуккуларын санатыһаллар.

Уруок аахтыытын иннигэр 2 чаас курдук сүрүн үлэбит быһыытынан дьиэбит уонна арыы собуотун *оттуллар маһын* о5ус маска илиибитинэн а5абыт нуормалаан биэриитинэн эрбиирбит, төһө кыалларынан нуорманы аһара сатыырбыт, соро5ор аралдьыйан ол нуорманы толорумаары гыннахпытына, урукку орпут лэкэчэпититтэн төттөрү быра5аччыбыт. Хайытан, кыстаан кээһэрбит, арыы оҥоһуллар күнүгэр элбэх мас эрбэниллэр буолан биһигини «кыайара», а5абыт арыы собуотун маастара, оттон ийэбит лаборант-оробуочай буоланнар эрбээн, кыстаан эрдэхпит.

5 чаастан 7 чааска дылы уруок аахтыыта буолан, үлэлии да сылдьар буол, дьиэбитигэр ойорбут. Хойутаатыҥ да, патрулларга түбэһэ5ин, мөҥүллэ5ин, хаһыакка тахса5ын, пионерскай-комсомольскай тэрилтэлэр дьүүллэригэр тура5ын. 7 чаас буолла да *дэриэбинэ «уһукта» түһэрэ*: о5олор куруһуоктарга, секцияларга сүүрэллэр, хайыһар-хаҥкы са5аланар, «штабтаах» оонньуу, «Чапаев», «Ворошилов» сэриилэрэ, өрөбүлгэ киинэ, библиотека, тэриэлкэ араадьыйа5а «Кыргыттар, уолаттар…» ырыа дуорайар, субуота5а оскуола5а сынньалаҥ киэһэтэ тэриллэр, ырыа-тойук са5аланар, «Летка-етка» үҥкүү ыстаныыта, «Шишки-белки» сүүрүүтэ, Лев Лещенко, Эдуард Хиль, Эдита Пьеха о.д.а. ырыаларыгар на5ыл үҥкүү, билиҥҥи курдук оһуокай суо5а, арааһа, хааччахтаах быһыылаа5а. Онно барытыгар Макар «күнэ тахсара», барытыгар кыттара уонна бастыҥнара этэ: ырыаһыт ааттаа5а, тойуксут туйгуна, көрдөөх кэпсээнньит, танцор талыыта, драмартист дыраанайа. *Артыыстааһыҥҥа* кини хамначчыт, бандьыыт саллаатын оруолун толороро, ордук армян оруолун кыайа-хото тутара, мин «көбөн көттө5үнэ, көппөх оргуйарын» курдук, модьу-та5а буоламмын, баай, тойон оруолларын толорорум. Ону Макар: «Убайым урут төрөөбүт буолан, ас үрүмэтин-хойуутун, мин ас тобо5ун-уба5аһын сиэн улааппыт буоламмыт, итинник тус-туспа көрүҥнээхпит»,- диирэ. Улаатан да баран нэһилиэк оло5ор иккиэн активнайдык кыттарбыт.

Василий Санников (Василий Иванович кэлин Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ, мелодист, М.Н.Жирковка аналлаах музейы Бүлүү куоратыгар тэрийбитэ) уонна Альберт Кузьмин (Саха Республикатын бэтэринээринэй сулууспатын туйгуна) са5аттан са5аламмыт «Ар5ааҥнылар» уонна «Илиҥҥилэр» диэн оонньуу киирсиигэ мин уонна Никифоров Толя кэнниттэн Макар бэйэтин тэҥнээхтэригэр биир хамандыыр быһыылаа5а,

охсуһуу буолаары гынна5ына оннуларын буллартыыра, эйэ дэмнээхтик арахсыыларын ситиһэрэ.

Ол са5анаа5ы о5олор бэрээдэктэринэн сайын буолла да, от үлэтигэр төбөтүн оройунан түһэрэ: о5ус-ат сиэтээччи ааттанан, иккис-үһүс кылаастан о5ус дөрөтүн тутара, арыый улаатыыта ат үүнүн тардыалыыра, өссө улаатан атынан от мустаран, мунньар массыына бэдээлин тэбиэлиирэ уонна тыраахтарынан о5устарыыга бырыссыапсыгынан сылдьан, күөх оту охтороро.

Саха киһитэ о5уһугар олордо да ырыаһыт буоларыныы ырыа-тойук, көрдөөх кэпсээн өттүнэн кыттан, Макар Бүлүү сүнньүн бары нэһилиэктэригэр сылдьыталаабыта уонна дьон-сэргэ сэҥээриитин ылбыта, «*Били дьээбэ уолгут кэлистэ дуо?»*- диэн ыйытыкка сылдьара, «Дьээбэрэн» диэн республиканскай конкурстарга кыттан куруук лауреат буолара. *ССРС культуратын туйгуннара*: «күөх окко оройунан оруобуна көрөн төрөөн түспүт» Охонооһой Оммуоһап, «былырыын өлөрүгэр торбос орулаабытын санаппыт» Кириил Бөтүрүөп курдук дьоннордуун бииргэ ыллаан, Макар «сибиэһэй салгыны саа апчыаскатыгар сөп түбэһиннэрэн тупсарбыт», «саҥа дэриэбинэ5э кэлээт, мааны кыыстарын кытта билсэ охсубут» буолан хаалааччы. *Саха культуратын туйгуннара:* Иннокентий Боронов, Валентина Христофорова, Михаил Чоросов, Сергей Петров, Марианна Иванова, Наталья Михайлова кэккэлэригэр сылдьан, автобус иһин күө-дьаа саататара, художественнай самодеятельность *активнай кыттааччылара*: Василий Васильев-Чомпуу, Александра Семенова, Мария Томская, Алексей Докторов, Василий Аталларов, Александра Докторова, Раиса Топпорова, Мария Тарасова, Владимир Николаев, Яков Никифоров, Аркадий Тимофеев, Елизавета Егорова, Галина Семёнова, *оһуокайдьыттар*: Мария Семёнова –Чуччуор, Николай Дорофеев-Туруйа, Андрей Устинов-Үстүүн сүүрүк, Елизавета Анисимова о.д.а.курдук дьону кытта ыллаабыта-туойбута, элбэх гастролларга сылдьыбыта, үгүс конкурстарга, ол иһигэр республиканскайдарга тиийэ, кыттыбыта. Инньэ гынан Макар элбэх табаарыстаа5а: Яков Никифоровтыын кыра эрдэхтэриттэн «икки ардыларыгар уу тохтубат» дьонноро, Аркадий Тимофеевтыын «атас туһугар атах тостор» табаарыстыылар, Баһылай Дойдуковтыын, Олег Бугуловтыын, Николай Мухоплёвтуун, Григорий уонна Анатолий Лазаревтардыын, Василий Ивановтуун (Далыр) «акка ыйаатахха аҥардастаабат тэҥнэр», Владик Анныын «кырдьа5астан алгыһын ыл, эдэртэн эйэтин ыл» тыллаахтар, Татьяна Михайлова, Зоя Хогурова, Клара Данилова о.д.а кыргыттардыын истиҥник сэлэһэрэ.

О5о, эдэр сылдьан ыһыахтарга, оройуон киинигэр киирэн ат сүүрдэрэ, «Дьоруой» диэн атынан иккитэ хаста бастаан турар, бу эмиэ сэрэхтээх дьарык буолар. Макар кинигэни, ордук нууччалыы, элбэхтик аа5ара. Онон да буолуо, нуучча өс хоһооннорун бэркэ билэрэ уонна саҥарар, кэпсэтэр кэмигэр элбэхтик туттара, «маат-муут» диэн «убайдарын» кытта түргэнник биир тылы булара. Табаарыстарын кытта сотору-сотору арыгы иһэрин сөбүлүүрэ, ол эрэн охсуһа-этиһэ сылдьыбата. Дьиэ ис үлэтигэр көмөлөһө сатаабата, ол оннугар дьиэтээ5и тэрилэ кини оҥорбутунан туолара, тугу да сыыска бырахпата, ону-маны холбоон-илбээн оҥорбута эрэ баара.

Макар сылдьарын курдук (холус буолан) элбэх *оһолго тиксибит киһи* буолар. *Бастакытыгар*, кустуу сылдьан, боотулуу бүтэйи ойон түһэн истэ5инэ, саата эстэн ата5ын ба5ыһын курдаттыы ытыммыт. Онуоха мин армия5а сыыттахпына: «Брат застрелился»,- диэн телеграмма тиийэн, мин түргэнник хомунан кэлэн иһэн, а5ам оройуоннай балыыһа5а сытарын иһин онно таарыйдым. Арай көлүдүөр устун биир киһи утары тайахха уйдаран көтөн-дайан иһэр. Көрбүтүм, быраатым эбит, өлбөтөх, үөрүү-көтүү бө5ө буоллубут! *Иккиһигэр*, Дьокуускай Намыгар суоппар курсугар үөрэнэр кэмигэр тутууга көмөлөһө сылдьан, түөрт этээстээх дьиэттэн сууллан хомур5анын тоһуппута, икки ый балыыһа «иччитэ» буолбута. *Үсүһүгэр*, бу ыал буолаары сыбаайба аһылыгын ыла сылдьан, оройуон киинигэр киһи унуо5ун таһаара барбыттар. Массыыналара буксуйан, ону кэнниттэн үтэ сылдьан, халтырыйан улахан көлөһө аннытыгар «барсыбыт», эмиэ балыыһа киһитэ буолан, үс ый ата5ын өрө тэбэн сыппыта, сыбаайбалаан бүттэ5э ити. *Төрдүһүгэр*, станокка икки тарба5ын «кылгаппыта». Онтон да атын кыра оһол-мэһэй элбэх буолла5а, ол аайы хаана

тохтор, күүһэ-уо5а мөлтүүр, доруобуйата айгырыыр. Ону мин биир түбэлтэттэн са5аламмыта буолуо дии саныыбын. Киномеханик курсун бүтэрэн, Хомустаахха киинэ көрдөрөрө уонна ферма5а сайынын бостууктуура, быыһыгар оттоноро. Онон сирин тупсараары өртөөбүтэ Уһун күөл сыырыгар куотан тахсан, улахан ойуун уҥуо5ун сиэбит этэ. Төһө да таҥара диэни итэ5эйбэппин буолан баран, айыл5а дьиктитин, киһи кыа5ын, кистэлэҥ күүһүн итэ5эйэбин, сорох соро5ор куттанан сиһим кэдэҥниир, онон сиэри-туому билэрбинэн тутуһа сатыыбын, о5олорбун-сиэннэрбин үөрэтэлиибин.

Кэлин кэргэнэ Аанчык этэринэн, «бэйэ бэйэни улаханнык билсии суо5а, ырыа-тойук ортотугар далбаара уҥа сылдьан ыал буолбуттара». **Каратаева Анна Петровна** (1955 с.т.) Бүлүү Боро5онуттан ананан бытовой комбинакка иистэнньэгинэн үлэлии кэлбитэ уонна МСО уопсайыгар кыргыттары кытта олорбута, кэлэ-бара биһиги дьиэбит таһынан аахара. Ырыаһыт буолан кулууптан арахпата5а, ырыа ыллаан «саайара», гастролларга сылдьара, фестивалларга кыттара, Макардыын аргыстаһара. Кэлин иистэнэр үлэтэ суох буолан, өр сылларга интернакка уборщицалаабыта, прачкалаабыта уонна онтон пенсия5а тахсыбыта. Макардыын ыал буолан, алаһа уорук дьиэ уонна хотон туттубуттара, адаар муостаах, сыспай сиэллээх баайданан даххаһыйбыттара, сир оҥостон бааһыналаммыттара, араас тимир-ат көлөлөммүттэрэ-тэриллэммиттэрэ: бастаан мин биэрбит мотоциклбын «Моруусам» диэн ааттаан, оҥосто-оҥосто 20-чэ сыл сүүрдүбүтэ, «Запорожец», «Газ» массыыналаммыта, араас «Уралыгар» тиийэ мотоцикламмыта, бэйэтэ айан оҥорон окко туттарга анаан трактордаммыта, кыра дьиэ туттан мастарыскыайдаммыта, Үрэн сиригэр бултуурга муҥхаламмыта, үөрү тэнитэр биэлэнэн «бэһирбитэ», миинэр миҥэ, көлүнэр көлө аттанан аатырбыта, «Харанҥа Уулаахха» вагоннҥа сытан оттонор сирдэммитэ. Оттуу сырытта5ына Саха сирин Бастакы Президенэ Николаев Михаил Ефимович анаан-минээн вертолетунан түһэн ааспыта, кини айбыт техникатын сэргии көрбүтэ.

О5олонон барбыттара: **Макарианна, Макар, Александр, Александра,** ***Пётр*** уонна икки о5о балчыр саастарыгар төннүбүттэрэ. Сашко киириилээх-тахсыылаах, кэлиилээх-барыылаах, булугас-талыгас буола улаатан иһэн, дьон туһугар кыһалла сылдьан, бойбурун көтө5үөх буолуута уокка о5устаран была5айга былдьаммыта. Атын о5олор улааттылар, ийэлэрин кытта Дьокуускайга олороллор, ыал-күүс буолан о5олоннулар, үлэлииллэр: туйа5ын хатарар Макарчига көмүс илиилээх, чааһынай тэрилтэ5э идэлээх дизайнер, оһо5ос түгэ5э Петька армияттан кэлэн, тутуу биригээдэтин тэринэн дьонун үлэ5э аттаран туруорар, туун о5о Макарианна эмп-том тэрилтэтигэр үлэлиир. Кыра кыыс Шуракка эмискэ өлөн, аймалҕан бөҕөҥү оҥордо.

Макар идэ ылан Хомустаахха киномеханиктаабыта, онтон салгыы Дүллүкүгэ өр сылларга үлэлээбитэ. Хамнаһа кыратыттан уонна идэтэ тэһитэ кэйиэлээн совхоз *столярнай сыа5ар* үлэлээн барбыта, элбэх эдэр ыччаты уһаныы албастарыгар үөрэтэн тамахтарыгар силлээбитэ, Дүллүкү өлбүт киһитигэр элбэх хоруобу оҥорбуттара, буорун хаспыттара. Сэбиэскэй былаас үрэллиитигэр бэйэтигэр кыра мастарыскыай тэринэн сакаас быһыытынан араас үчүгэй уонна тупса5ай көрүҥнээх сээбэһи оҥороро уонна нэһилиэгин алы гынарын таһынан улуус киинигэр киирэн, онтуларын атыылаан ата5ын соболоҥун төлөтөрө. «Балык уу дириҥин былдьаһар, киһи күн үтүөтүн батыһар» дииллэринии дьоно Дьокуускай куоракка көһүүлэригэр барсыбата5а буолан баран уһаабата5а, куоракка көспүтэ. «Вэнс» диэн тутар-монтажтыыр республиканскай тэрилтэ5э охраннигынан киирбитэ, үлэтин таһынан араас үлэ5э, булка, олоххо да5аамах буолан, барыны бары сатыырынан, туохха барытыгар сатабылынан улахан убаастабылга сылдьыбыта, Дүллүкүгэ ааттанарын курдук, Макар Макарынан буолбакка, Макариһынан ыҥырыллара, онноо5ор икки хостоох толору хааччыллыылаах квартира дьиэ үлэлиир сиригэр үрдүттэн уларсыбыттара, «о5онньор» киһи онно күөлэһийбитэ.

Макар сааһыран баран ***куплетист*** быһыытынан эстрада саҥа хайысхатын туппута. Манна кини норуокка биллибит уонна биһирэммит ырыалар матыыптарыгар бэйэтэ суруйбут көрдөөх-көрүдьүөс хоһооннорун холбоон, ырыа гынан ыллаан эмиэ дьону элбэхтик күллэрбитэ-үөрдүбүтэ. Итини сэргэ нууччалыы көрдөөх айымньылары тылбаастаан, көрдөөх

кэпсээннэри, сценкалары суруйан оонньотолуура. Бүтэһигэр ыалдьа сылдьан 2012 сыл муус устар 1 күнүгэр буолбут «Дьээбэрэҥ» республиканскай күрэ5эр СР култууратын туйгуна Степанов Пантелеймон Иннокентьевичтыын (Далыр) «Наһаа да буолбатар» диэн инценировканы толорон, «артистичнай толоруу» жанрга бастаабыттара.

Кэлин бириэмэҕэ Макар: “Миигин сүбэлээбэтэҕиҥ, үөрэттэрбэтэҕиҥ”, – диэн миигин кыһарыйар буолара. Ону мин: “Тэҥнэ улааппыппыт, үөрэххэ дьыалайыҥ суоҕа”, - диэн төттөрү бэйэтигэр эриллэрим. Инньэ гынан хайдах эрэ тапсыбат курдук этибит. Ол да буоллар бу кини айымньыларын, толорууларын таһаарарга сананным.

Сылдьыбыта эрэ дииргэ тиийэбит, кылгас бириэмэ5э ыараханнык ыалдьан, 2012 сыл бала5ан ыйын 16 күнүгэр бу дойдуттан букатыннаахтык күрэммитэ уонна кини кэриэһин толорон, дьоно ийэ мастаан Дүллүкүгэ илдьэн аймахтарын таһыгар Амыдайга кистээтилэр, киһи мэҥэтин туруордулар. Ол туруорууга уонна мастарыскыай дьиэтин атын сиргэ көһөрүүгэ көмөлөспүт булка-аска, үлэҕэ-хамнаска биргэ илдьэ сылдьан такайбыт уола **Владимир Аҥҥа** махталбыт улахан! «Бырааттаатар бырааппыт, убайдаатар убайбыт, эрдээтэр эрбит, а5алаатар а5абыт, эһэлээтэр эһэбит оҥорбута, айбыта, ураты дьээбэ кэпсээнэ, умсул5аннаах ырыата улам-улам чөмчөйөн, умнуллары билбэккэ, ыччат дьону уһуйан ырыаһыты элбэтэн, үҥкүүһүтү үксэтэн, үстүүр саха үөрүүтүн өрүү мэлдьи киэргэтэн, үйэлэри туоруо5а, үүнэ, кэҥии туруо5а!»- диэн бар5алаатахпыт буоллунуй уонна бу кини толорбут айымньыларын дьон-норуот дьүүлүгэр, кулууптар, биирдиилээн толороооччулар туһанныннар диэн таһаарабыт. Макар табаарыһа Аркадий Иванович Тимофеев кэргэнэ Анастасия Елисеевнаҕа бу айымньылары бэчээттээн уура сылдьыбытын иһин сиртэн-халлаанҥа тиийэр бокулуон буолуохтун, доруобуйатын харыстаан, өссө уһуннук дьоллоохтук олордун!

Фёдоров Анатолий Макарович – Дулу, партийнай - советскай, педагогическай үлэ бэтэрээнэ, Дүллүкү нэһилиэгин Бочуоттаах олохтоо5о, 3 юбилейнай мэтээл кавалера.

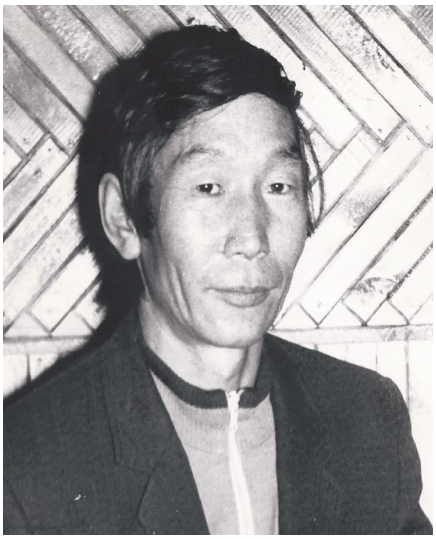

Ф ё д о р о в М а к а р М а к а р о в и ч.

А А Н Т Ы Л .

Миигин кулууп сценатыгар аан бастаан Кирилл Сергеевич Петров диэн Саха сиригэр киэҥник биллэр кулууп үлэһитэ кыра со5ус дэбдэҥ киһини үлтү киһиргэтэн таһаарбыта. Биир репетиция кэмигэр икки-үс ырыалары ыллатан көрөн баран: «Дьэ, нохооо, эн киһилии ырыалары ыллыыр кыа5ыҥ суох эбит!»- диэбитэ. Ол кэннэ соро5ор мөҥөн, соро5ор дэлби хай5аан мелодист Христофор Максимов «Миигин бүрэ дэһэллэр», «Куонаанчык», «Молоочук» эҥин диэн араас көрдөөх ырыаларын үөрэппитэ.

Онтон ыла 40-ча сыл усталаах туоратыгар дьон быыһыгар кыбыллан көрдөөх ырыалары ыллаһан, араас сценкаларга, пьесаларга арыгыһыт, сүрэ5э суох, бандьыыт, хаартыһыт оруолларын толортоон киэҥ нэлэмэн Саха сирин уон икки улууһун

нэһилиэктэрин улахан да, кыра да сценаларыгар көрдөөх кэпсээннэринэн, ырыаларынан сырыттым. Ол тухары мунг саатар бандьыыт тойонун да5аны оруолун оонньооботум.

Бу кыра да буоллар оонньообут, ыллаабыт репертуарбын дьонум-сэргэм сыаналаан, эдэр ыччат сцена5а оонньууругар, ба5ар, биирин эмэтин тутуннун диэн бэчээккэ биэрэбин.

Бэйэм туспунан кылгастык билиһиннэрдэхпинэ, Үөһээ-Бүлүү улууһун киинин хоту өттүгэр сытар Дүллүкү нэһилиэгин балыыһатын төрүүр хоһугар 1948 сыл ахсынньы аам-даам тымныытыгар түөртүүр са5ана төбөм оройунан түспүт үһүбүн. Ону өйдөөбөппүн, өйдүүр да киһи баар буолуо дии санаабаппын.

Кимнэрэ суруйан бочоочойдуур диир буоллаххытына, сөбүлээбэт дьон Сүөдэрэп диир, барбах саныыр дьон Махаар диир, маанытык саныыр дьонум Махаарабыс диир.

С а н а а б ы н ө й д ө ө р үү й .

Эн миигин көрөргүн биллэрбин
Эйиэхэ сурукпун мин ыытыам,
Эппиэккин аа5аммын үөрдэрбин
Тааттабар күүлэйдии ыҥырыам.

Ол оннук биир үтүө киэһэ5э
Оргууйдук уоскуттан ууруо5ум,
До5орбун бар дьонум билиэ5э,
Олохпор аргыстаах буолуо5ум.

Х о с ы р ы а т а :

До5оруом, мин диэки көрөөрүүй,
Мин ба5а санаабын өйдөөрүүй:
Ньургуһун курдук Эн кэрэ5ин,
Түүн аайы мин түүлбэр киирэ5ин.

Х о с ы р ы а т а .

Эйигин эрэ мин таптыырбын
Чуумпуга сипсийэн этиэ5им,
Тапталыҥ сылааһын ылларбын
Үйэ5э сүрэхпин биэриэ5им.

Х о с ы р ы а т а.

Со5отох эйиэхэ аныа5ым,
Бастакы, бүтэһик биир тылы,
Дьоллоохтук эрэнэ саныа5ым,
Туоруохпут эн биһи сүүс сылы.

Х о с ы р ы а т а.

К ө р д ө ө х ы р ы а.

Ахтар-саныыр дьүөгэбэр
Алаампыйа сэгэрбэр
Ахтыбыта буолуо диэн
Ааннарыгын тоҥсуйпар,
Ахтыбыта бэрт буолан,
Алаадьылаан аһатта,
Көһүппүтэ бэрт буолан,
Көбүөрдээх чэйин иһэртэ.
Уҥа диэкки ороҥҥо
Олбох ууран биэртигэр
Олоро түһэн бараммын,
Устунан утуйан хаалбыппын.
Түлэй түүнүм ортото
Түһээтэ5им буолуохтаах,
Алааппыйа хоонньугар
Кылаллаахтаан сытарым.

Ойор күнүм тахсыыта
Оройбунан тыгыыта
Таптыы-таптыы таарыйар
Татыйаана сэгэрбэр
Татакалаан тиийбитим,
Табаарыһа Таныыкап
Тахталлаахтаан олоортуттан
Таһырдьанан ааспытым.
Хонон-өрөөн аахаахтыыр
Хобороонньо сэгэрбэр
Хоноһуйан тиийбитим
О5онньоро Ньукулай
Хонтоллоохтоон олороруттан
Кутум-сүрүм көтөөхтөөн,
Куттанаммын куотаммын
Субу кэлэн турабын.

А р а й б и и р д э .

Арай биирдэ эйигин
Илиигиттэн ыламмын,
Киэһэ барык сарыкка
Кырдал устун хаамтарбын,
Сиргэ төрөөн киһи буолан
Дьоллоох этим диэх этим,

Сиргэ төрөөн киһи буолан,
Дьоллоох этим диэх этим:
Орто сааспын, отуччабын
Эргиттим дуу диэх этим.
Арай биирдэ эйиэхэ
Киһи-сүөһү суо5уна

Эдэр сааспын, уон а5ыспын
Эргиттим дуу диэх этим.
Арай биирдэ эйигин
Ыга куунан тураммын,
Обуйуктуур уоскуттан
Оргууй ууран ылларбын,
Чөмөөр үөмэн кэлэммин,
Хонон-өрөөн бардарбын,
Сиргэ төрөөн киһи буолан,
Дьоллоох этим диэх этим,
Олох сорох дьикти титтэн
Билистим дуу диэх этим.

Б а 5 а р д ь о л б ун б у л у о 5 у м .

Баарыын манна кэлээтин
Уулусса5а тахсыбытым
Дьону-сэргэни көрөөрү,
Бөһүөлэги билээри.
Таарыйа көрөн аанаары
Ма5аһыыҥна киирбиппэр,
Бэрт эйэ5эс атыыһыт
Үөрэ-күлэ тоһуйта:
«Баарыҥ-суо5уҥ манна баар,
Ба5ар барытын атыылас!»
Ойо5о суохпун умнаммын
О5о таҥаһын ылбыппын.
Саха сиэрин тутуһан
Сэһэргэһэ, чэй иһэ
Биир ыалга сылдьыбытым,
Бэрт элбэ5и билбитим.
Ийэлэрэ Маарыйа
Эттээх миини иһэртэ,
А5алара Ньукулай
Араас сонуну кэпсээтэ.
Дьиэ5ит-уоккут ырааһа,
Дьоҥҥут-сэргэ5ит эйэ5эһэ, -
Букатын манна хаалыахпын
Дойдубар кыра баайдаахпын.
Чүөчэлэргит үтүөтүн
Субу киэһэ билиэ5им,
Ба5ар дьолбун булуо5ум,
Мантан илдьэ барыа5ым.

К үү т э э р д уу о л аа ҥ ҥ а .

Кырдьа5аскын диэбэккэ,
Дьүһуммүнэн көрбөккө
Дьээбэ-күлүү тылларбын
Дьүөрэлиирбин көҥүллээҥ.
Эһиэхэ5э ырыабын
Эриирдээхтик санааманҕ,
Истиҥ-иэйии тылларбын
Сиргэ-буорга тэпсимэҥ.
Күлэ-үөрэ олорор,
Мичилийэ сэгэйэр
Бэрт эдэркээн чүөчэни
Барыҥнатан көрдүм мин.
Эйигиттэн атыны
Урут көрө илигим,
Кыбыстыма миигиттэн,
Улуу киһи буотахпын.
Кэргэннээххин дуу, тугуй,
Кыыһырбыттыы тутта5ын?
Ыалы ыһан тураммын
Иирдэн илдьэр санаам суох.
О5онньордоох эбиккин,
Онтуҥ күүстээх быһыылаах.
Оччотугар мин ырыам
Атын кыыска ананнын.
Күлэн-үөрэн кыратык
Үйэ5итин уһатыҥ,
Сынньаланы, үлэни
Дьүөрэлээҥҥит олоруҥ!

М ин у р у т х а й д ах ө й д ө ө н к ө р б ө т ө м үй ?

Мин урут эйигин
Хайдах өйдөөн көрбөтөмүй,
Мин урут эйиигин
Хайдах эрдэ билбэтэмий?
Олус да тэнийбиккин,
Олус да мотойбуккун,
Сүрэхтиин сөбүлээтим,
Дууһалыын долгуйдум.
Көр эрэ, бу мантыҥ
Күөрэгэй иэйиилээх,
Түөһэйиэр диэритин
Ымыылаах ба5астаах.
Олус да кырдьыбыккын,
Олус да эстибиккин,
Сүрэхтиин кэлэйдим,
Дууһалыын хомойдум.

Эн урут эдэргэр
Ула5амсыйан муҥнанарыҥ,
Арыый да сэнэххэр
Халлаанынан хантайарыҥ.
Олус да кырдьыбыккын,
Олус да эстибиккин,
Сүрэхтиин кэлэйдим,
Дууһалыын долгуйдум.
Эн ымыы кэриэтэ
Үтүө мааны дьүһүннээххин,
Күөрэгэй кэриэтэ
Күндү көмүс күөмэйдээххин,
Олус да тупсубуккун,
Олус да мотойбуккун,
Сүрэхтиин сөбүлээтим,
Дууһалыын долгуйдум.

Эйиигин ууруохпун
Чугаһыа да суохтаахпын,
Кэргэммин умнуохпун
Кыра суобас дуомнаахпын.
Ол эрэн тупсубуккун,
Эдэргэр түспүккүн,
Сүрэхтиин сөбүлээтим,
Дууһалыын долгуйдум.
Көр эрэ, бу мантыҥ
Уураһар толкуйдаах,
Дьаабалыҥ, дьэ кэлэн,
Суобастаах ба5астаах.
Олус да кырдьыбыккын,
Олус да эстибиккин,
Сүрэхтиин кэлэйдим,
Дууһалыын хомойдум.

Л э г э н т э й Ө р үү н э л и и н .

Хайа, хотуок, Өрүүнүшкээ,
Хайдак маннык тубуштуҥ?
Уоштуун кытта тэтэрбиккин,
Отойун кыыш буолбуккун.
«Өрүүнүшкэ» буола-буола,
Үөнүрүмэ, дьаат уола,
Былыр тугу көрбүккүнүй,
Боккуойа5а көспүккүнүй?
Былыргыны былыт шаппыт,
Быйылгы тушпа дьыала.
Ханыы-бараа дьон буоллахпыт,
Хата шааһыҥ хас буолла?
Салама5ын ыйаарыгын
Сааһым хаһын хаһыстыҥ,
Түспэтийбэт ба5айыгын,
Түөһэйэн да барда5ыҥ.
Көрүүй маны! Бэлиэр-номнуо
Түөһэппитэ түргэнин,
Иһим, ба5ар, буораах буолуо,
Эн билээхтиэҥ дуо ону?!

Ол иһин Хоборооско
Орох тэбэр диэччилэр,
Булдун-аһын бостуой-босхо
Муҥнаах таста дэһэллэр.
Хоборооштуун да холбоһор
Куһа5анын билбэтим,
Бачча көхшүн, чиил о5онньор
Бакаа, бүттүм диэбэппин.
Батта5ыҥ да бараахтаабыт,
Баата буолан ырааппыт,
Харахтарыҥ эрэ хаалтар,
Хата, атын уоттаахтар.
Баттах да5аны маҥхайбыта
Кэрэмэһим кэриэтэ.
Шүрэх күүштээх ба5арыытын
Шүһүөх уйда да бүтэр.
Чэ, Лэгэнтэй, суол сэргэтэ,
Тоҥ тоһо5о буолумуох,
Миэхэ тиийэн туохта эмэтэ
Аһыы-чэйдии дой5охтуох.

Чэй иһиитэ маш кэрдиитэ,
От охшуута буолбатах,
Куйааш бө5өө! Күн итиитиэн! Оо, тэптэ5иэн даа шүрэх!

С у о р у м д ь у .

Кэрэчээн чүөчэлэр
Бу манна эбиттэр,
Суорумдьу ыһыа5ар
Оҥостон кэлбиккит.
Эр дьону көрөөрү,
Ханыыны булаары,
Саҥалыы ситээри.
Ыраахтан, улуустан
Эр дьоннор – хоһууттар

Бу турар бэйэккэм
Бу үһүс суорумдьум,
Силээхтэ эрэйдээх
Эбит дуу диэйэ5ит.
Ыал буолуох инниттэн
Бастакым - күнүүһүт,
Иккиһим – сэлээччэх.
Үһүспэр дьэ бүгүн
Оҥостон кэлбитим,

Кэргэни булаары
Ба5алаах буоллахпыт.
Чүөчэни көрөөрү,
Аналы булаары
Айаннаан кэллэхпит.

Балаакка тардынан,
Аһылык тэринэн.
Бу дьоллоох күннэргэ,
Бу кэрэ туона5а
Дьолбутун булаары.

Быыбар туһунан.

Олох араас эриирдээх,
Энин араас дьиктилээх,
Быыбар кытта уратылаах,
Былыргыттан атыннаах.
Хандьытааты булабыт,
Дьокутааты талабыт,
Кини кимин билбэппит,
Кэпсииллэрин истэбит.
Бука бары былааннаахтар,
Бары биир быраагыраамалаах:
Кыамматы өрүһүйүөххэ,
Ыччаты кытта үлэлиэххэ,
Тутууну то5у тардыахха,
Туйгун оло5у оҥоруохха…
А5ытаассыйа чааһыгар,
Арбанар-хай5анар өттүгэр
Арааһа, кыа5ыттан быһыылаах,
Атын-атын көрүүлээх,
Сорох улахан концертаах,
Сорох видио кэһиилээх,
Сорох сулугур кураанах.
Сугулаан аайы дьон тардан,
Көрсүһүү бө5өнү оҥордулар.

Ол көрсүһүүгэ сырыттым,
Ончу тугу да өйдөөбөтүм,
Ону ситэри сэһэргиим.
Бэрэстээтэллээх, сэкэрэтээрдээх,
Итэ5эллээх ча5ардаах,
Чэ, барыта ситэри быһыылаах,
Хандьытааппыт дьэ кэпсиир
Улууспутугар, олохпутугар
Ыарахан олох кэлбитин,
Оччо-бачча бырыһыан барыыс,
Оччо-бачча бырыһыан ночоот,
Онтуҥ оччо сыаналаах,
Мантыҥ оччо сыаналаах,
Сыыппара бө5өнү сырбатта,
Сыыһаны-кырдьыгы быһаарбата.
Онтон биир киһи тыл эттэ,
Омук тылынан кэпсээтэ,
Эчи, билэрэ элбэ5ин,
Эчи, тыла ө5үллэрин,
Бэрэстэбиитэл буолла5а,
Бэйэтэ билэн эрдэ5э,
Куорат киһитэ быһыылаах,
Эмиһэ-тото дьэ дьикти…

Төлөппүөн кыһал5ата.

Энин араас кыһал5абытын
Буолар–буолбат сонуммутун,
Араас наадабытын
Анньыы үйэ5э
А.Т.С. көмөтүнэн
Төлөппүөн нөҥүө
Быһаарсар буолбуппут
Быдан өр буолла.
Ол эрэн . . .
Кэнники кэмнэргэ
Кэпсэтээри гыннахха,
Киһи кэлэйиэх,
Кинэ-наара алдьаныах,
Эргийэр сэппит
Эргэрбитэ бэрдэ дуу,
Эппиэттээх үлэһиттэр
Эккээрэн хаалан,
Ээл-дээл сыһыаннаһан,
Эрэйдээн эрэллэр дуу?
Биирдэ эмэтэ

Оллоонноон олорон,
Улаханнык оҥостон,
Тиритиэххэр дылы тиниктэһэн,
Тиийиэхтээх сиргэр
Тиийдэххинэ баһыыба.
Сорох ардыгар
Сопуйуох быатыгар
Туга буккуллара дуу,
Туох буккуйара дуу,
Улууска унуор олорор
Уйбааннаахтан уратыга
Отой тахсыбат.
Аны туран кыһайбыт курдук
Айыл5а барахсан
Ардаан-хаардаан,
Тыалыран тыбыыран,
Таһырдьа тахсарыҥ
Үөрдүбэт кэмигэр
Үлэлээбэт буолан,
Үлүгэрдик «үөрдэр».

Бэйэн кыһал5а5ар,
Ол-бу наада5ар
Оройуоҥҥа тахсаргар
Олоппос уурунан,
Остуол тардынан,
Орон устунан
Ол оннугар бэрт судургутук
Төлөппүөн харчытын
Төлүүр күҥҥэр
Төлөөбөт түбэлтэ5эр
Биэнньэ са5аллар,
Биитэр быһаллар.

Б э к э э р и н э 5 э .

Баарыан сарсыарда
Күнүм оройбор тыгыыта
Оронтон тураат,
Киһи буолаары,
Килиэп сиэри
Килиэп ма5аһыныгар
Кэдэйэн тиийэммин,
Уллуҥуох тэстэр,
Ойо5ос тостор
Оҥоһуулаах суруктаах,
Онон-манан ааннаах
Үһун-киэҥ уочаракка,
Омуннаан эттэххэ,
Омур5ан устата
Ону-маны сэлэһэн,
Уочараттаан турдубут.
Дьэ, до5оор!
Ол турдахпытына,
«Килиэп та5ыста!»- диэн
Ким эрэ эппитигэр
Ким да кими да
Билиммэт үлүгэрэ
Манна буолла.
Аһыырбыт бэрдэ дуу,
Аччыкпыт бэрдэ дуу?
О5ону о5о диэбэккэ
Кырдьа5аһы да билбэккэ
Үлүгэрдээх үтүрүйсүү,
Алдьархайдаах анньыһыы.
Мин да5аны, киһиттэн итэ5эс
Киһи буолбатахпын диэн
Анаар кырыытыттан
Анньыһыы бэрдинэн,
Айдаан бө5өнөн,
Көрдөһүү көмөтүнэн
Биир килиэпкэ тиксэн,
Мин а5ай дэнэн,
Додо курдук туттан,
Дьиэбэр кэлэн,
Сиэри гыммытым
Сип-сиикэй буолан,
Сэттэтэ хооруйан
Син сиэхтээтим.

Ч э й и ҥ, б и и р г э т ү м с ү ө 5 ү ҥ !

Тойотторбут мусталлар,
Куолу бө5ө буолаллар,
Былаан бө5өнү ылыналлар,
Барыны бары кыайаллар.
Хамнастара эбиллэр,
Хамныыллара а5ыйыыр,
Хомондьуруопка сурунан,
Хоту-со5уруу көтөллөр.
Массыынанан сылдьаллар,
Мааны дьоммут дэһэллэр,
Барыны бары булуналлар,
Бала5ан эбии тутталлар.
Кыра-хара үлэһиккэ
Үлэ суо5а эрэйдиир,
Быстах үлэ буллахха
Кэмигэр хамнас мэлигир.
Үлэлээн-хамнаан ылара,
Тиритэн-хорутан булара
Онтон-мантан олуллан,
Улахан аҥара көҥүүр.
Аһын-таҥаһын сыаната
Күнүн аайы эбиллэр,
Аһыыр-таҥнар ба5аттан
Атын кытта атыылыыр.

Чэйин, бииргэ түмсүө5үҥ,
Былааммытын ылыа5ыҥ,
Бары тэҥҥэ үлэлээн,
Байылыаттык олоруо5уҥ!

Наһаа да буолбатар.

Үөннээх Өндөрөй: Хайа, Дьээбэ Дьэкиим, хайа диэкиттэн дьэргэлдьийэн иһэ5ин?

Дь. Дь.: Үөннээх Өндөрөй, кыара5ас харахтарынан кыайан көрбөт буолбут диэбэттэр дии, көрбөккүн дуо, кэнним диэкиттэн кэлэн иһэбин.

Үө. Өн.: Оттон хайа диэки дьэргэлдьийдиҥ?

Дь.: Үөннээх Өндөрөйү көрүстэхпинэ, төннүөм диэбэтэ5им, инним диэки барабын.

Үө.: Бээ-бээ! Бу то5о илиигин нотуруускаланныҥ?

Дь.: Ээ, ма5аһыын таһынан балайданан иһэн, тоҥолохпун тосту түспүтүм.

Ү.: Тыый, хата, бу куһа5ан эбит!

Д.: Наһаа да куһа5ан буолбатар.

Ү.: Үлтү түспүт туох үчүгэйдээх үһүнүй?

Д.: Халтырыйбыт сирбиттэн суумка булан, харчылана түстүм.

Ү.: Тыый, хата, бу үчүгэй эбит!

Д.: Наһаа да үчүгэй буолбатар.

Ү.: Харчы булбут туох куһа5аннаах үһүнүй?

Д.: Ол харчым сор5отун илдьи тэбистэрэн кэбиспиттэр.

Ү.: Тыый, хата, бу куһа5ан эбит!

Д.: Наһаа да куһа5ан буолбатар.

Ү.: Харчы илдьирийбитэ туох үчүгэйдээх үһү?

Д: Бүтүн харчытынан сибиинньэ атыыластым.

Ү.: Тыый, хата, бу үчүгэй эбит.

Д.: Наһаа да үчүгэй буолбатар.

Ү.: Сибиинньэ атыыласпыт туох куһа5аннаах үһү?

Д.: Онтукабын биир түүн уоран илдьэ барбыттар.

Ү.: Тыый, хата, бу куһа5ан эбит!

Д.: Дьэ, ити ба5ас кырдьык куһа5ан! Хайа, оттон эн хайдах олордуҥ?

Ү.: Ээ, оттон соторутаа5ыта ойох ылбытым.

Д.: Ноо, хата бу үчүгэй эбит!

Ү.: Алыс да үчүгэй буолбатар.

Д.: Ойох ылбыт туох куһа5аннаах үһүнүй?

Ү.: Онтукайым киҥэ бэрт.

Д.: Ноо, хата бу куһа5ан эбит.

Ү.: Алыс да куһа5ан буолбатар.

Д.: Киҥнээх дьахтар туох үчүгэйдээх үһүнүй?

Ү.: Хата, онтум харчыта хара баһаам.

Д.: Ноо, хата бу үчүгэй эбит!

Ү.: Алыс да үчүгэй буолбатар.

Д.: Харчылаах дьахтар туох куһа5аннаах үһү?

Ү.: Онтукайым баара биир эдэр киһиэхэ иирэн элэс гынан хаалбыта.

Д.: Ноо, хата бу куһа5ан эбит!

Ү.: Алыс да куһа5ан буолбатар.

Д.: Киһиэхэ иирбит дьахтар туох үчүгэйдээх үһү?

Ү.: Барарыгар дьиэтин миэхэ хаалларан барда.

Д.: Ноо, хата бу үчүгэй эбит!

Ү.: Дьэ, ити ба5ас кырдьык үчүгэй!

Көрдөөх кэпсээн.

«Көрдөөх кэпсээн» диэн буолар гынан баран, оччолорго тустаахха оччо көрө суох этэ да буоллар кэпсиим.

Арай биирдэ билигин куоракка олорор бииргэ үөрэммит ааттаах атаһым уулусса5а көрсөн, ону-маны сэлэһэн иһэн, ойо5о суохпун истэн ытыһын охсуна түстэ: «Эс, до5ор, эр киһи отуччатыгар дылы кунан о5уска дылы кураанах сылдьара диэн, эр киһи ханыылаах

буолуохтаах. Баччааҥна дылы мантан булбатах киһи аны кэлэн буларыҥ саарбах. Атаспар аны саас хата мин куораттан булан таһаарыам»,- диэт, ону-маны кэпсэтээт киһим элэс гынан хаалла.

Бука, ол тылын толордо5о буолуо, ол саас от-мас тыллыыта, айыл5а уһуктуута, сыт-сымар тупсуута о5отунаан, ойо5унаан уонна биир чүөчэлээх бу тиийэн кэллилэр. Оо, ол кэлбит барахсан эчэкийэ эдэрин, итинэн-манан этэ-сиинэ толорутун! Чэ, быһата хамсыыр хартыына курдук. Дьэ, нөҥүө күнүгэр олохтоох киһи быһыытынан оҥочолонон-таймаланан айыл5а5а аһыы, сынньана диэн та5ыстыбыт. Бу тахсан иһэн, миэнэ миэнин курдук, били дьонум кэһии гынан а5албыт билэр-билбэт астарын мээнэ симиммитим, иһим сараччы үллэн хаалла, хайдах да «тыын» таһаардахпына сатаныах курдук буолла. Кыһайан туран уу-чуумпу, ханан да саатар тыал ибир гыммат, арай эрдии тыаһа эрэ «чулум-чалым» гынар. Чүөчэлэрим айыл5а кэрэтиттэн, араас сытыттан уҥан хаалан баран олороллор. Оттон били айдааннаах атаһым бэ5эһээ киэһэ били үрдүк атахтаах үчүгэй иһити үгүстүк өҥөйбүтэ охсон, уу иһэртэн ордубакка иһэр, туһугар ыарахан ыарыы буолла5а. Ууга ыстанан түһэн, онно «тыын» таһаарыа5ы оттомо суох быһыы буолсу, уу да тымныыта бэрт, тугу гыныахха диэн толкуй моруута буолан истэхпинэ, арай тыыраахылар барахсаттар көтөн налымнаһан кэллилэр. Мин бу тыыраахылары саанан ытыахха уонна ол тыаһыгар хоһулаһыннаран «тыын» таһаарыахха диэн уһуну-киэҥи толкуйдуу барбакка, биир уостаах саабын харбаан ылаат, туһулуу түһээт, «туттаран кээс» уонна түһүнэн «кээс». Ханна баарый, миэнэ-миэнин курдук, мин саам эстэ сылдьыа дуо, эпчиэскэлээн «чэп» гына түстэ, оттон бэйэм гиэнэ эпчиэскэлиэ сылдьыа дуо? Утуйа да сытар киһи уһуктуох курдук, уһуна-киэнэ, атын тыас! Аны мантым наһаа түһүнэн кэбиспитим «аргыстаах» буолан хаалла, били айыл5а араас сыта эрэ, үөдэнэ эрэ.

Дьэ, бу кэбилэнэн, тыаны булаат, дьоммуттан тэйиччи баран, күнүс сырдыкка мээнэ көрдөрбөт ол-бу кыра таҥаспын кумахха көмөн кэбистим уонна туох да буолбата5ын курдук туттан, уот оттуһан, ону-маны кэпсэтэн, илэ-сала көтө сыыттахпына, баар-суох баайым, Баһыр5аһым, били мин кумахха көмпүт таҥаспын бу соһон а5алан мин иннибэр бырахта уонна улаханы булбут киһи быһыытынан хай5атаары-таптатаары аттыбар кэлэн сытынан кэбистэ.

«Көмүс кытыйаттан ыт төбөтө төкүнүйэр»,- диэн өс хоһооно баар, ол онно мин туох үрдүттэн төкүнүйбүппүн сыта-тура бэйэ5ит сыаналаарыҥ.

Ырыа да ыллыыр кэмҥэ ылланар.

Өтөрдөө5үтэ со5ус ону-маны саныыр буолан эрэр ой-ботуо уол сылдьан, Күнүүһүт Көстөкүүн, О5ус харах Охонооһой , Баламат Баһылай уонна Хапса5ай Хабырыыл, кини кэргэнэ Хаһыырар Халаанньа буолан, хас да көстөөх сиргэ оттуу сырыттыбыт. Ол сылдьан биир үтүө күн кээһэ сылдьар оппут түһэ сууллан, дьонум кыратык кыыһырса сыһан, киэһээ аһылыкпытын «кэри-куру» аһаатыбыт. Ырыа киһи санаатын өрө көтө5өр дииллэрин санаан уонна биирдэ аһаан баран миигин бэркэ ыллыыгын диэбиттэрин күөн туттан, таах олоруохтаа5ар ыллаан сыыйан бардым:

«Оонньуу-күлүү аргыстаах
Оһуокайдыыр киэһэ5э
Тиийэн кэллэ, киирэн кэллэ
А5ытаатар Даарыйа, Даарыйа-а»-диэппин кытта Күнүүһүт Көстөкүүн: «Көр эрэ, бу көстүбэтиҥ сиртэн быга илигиттэн ыал ийэтин ыатаран барда буолбат дуо?!»- диэн баран, түгэхтээх ба5айытык түҥнэри көрөн кэбистэ.

Онуоха тохтуу түһэн баран:

«Өкүлүүнэ сэгэрбин
Өйдөөтөрбүн эрэ мин
Өрүкүйэр сүрэ5им»,- диэн эрдэхпинэ, О5ус харах Охоноohой: «Һы, о5о диэбитим о5олоох о5о буолла ээ, аны мин Өкүлүүммүн өрүкүтэн а5алла буолбат дуо!»- диэн баран, ынах кэннигэр турар сааскы атыыр о5ус курдук күлтэччи көрөн кэбистэ.

«Табыллымаары гынныбыт ээ бада5а»,- дии санаан баран, туох ханнык үһүстээх, бэйи сибэкки туһунан ыллыахха диэн:

«Билэ5иэн кыыс курдук кэрэ5ин
Сардаана сандаарар. . .»- диэн эрдэхпинэ, дьэ до5оор: «Сандаарыам мин эйигин, сатана уола, сааһын ситэ илик о5о5о санаммыт буола-буола»,- диэт, Баламат Баһылай балтараа харыс уһуннаах быһа5ын харбаан ылбытыгар быыһатаары-хаххалатаары Хапса5ай Хабырыыллаах отууларыгар ойон киирэн, хабыс хараҥа5а харбыалаһан иһэн, хайаларын эрэ ханнык эрэ сымна5ас сириттэн харбаан ылбыппар, Хаһыырар Халаанньа халлааннаах сирбин умнуохпар дылы хатан үлүгэрдик хаһыытаан бытарытта. Ол эрэн өлбөт быатыгар өйдөөн көрбүтүм, Хапса5ай Хабырыыл хантан эрэ хаҥас илиитинэн икки уостаах саатын эһэ охсон ылан, ботуруон уктан букунаһан эрэрин көрөн, таһырдьа ыстанным. Ол тахсан ойуччу турар окко саһан олорон, ырыаны да5аны ыллыыр кэмҥэ ылланар эбит диэн бигэтик билбитим.

Туохха тиэтэйэбит?

Бириэмэ хаһан эрэ хаампыта, улугурбута, оттон билигин көтөн иһэр, биһиги эмиэ көтүһэбит, умнабыт. Бэл, бэйэ-бэйэбитин билсибэт буолан эрэбит. Чэ, быһата, ырыынак ыгыыта. Бу а5ыйах сыллаа5ыта ыал ыалы ыҥыран, быраабыннььыктары, төрөөбүт күнү, бэлиэ күннэри бэлиэтээһин, киинэни, кинигэни, буолары-буолбаты кэпсэтии буолара. Оттон билигин абыычынай аһылыккар ааҥҥын хатамматаххына баһыыба. Урут кулуупка гармошка, баян, грамм-пластинка тыаһыгар танго, вальс, фокстрот үнкүүлэр буолаллара. Уол о5о уҥа ытыһа кыыс нарын биилигэр, хаҥас ытыһыгар кыыс сымна5ас сылаас ытыһа, өссө үөрдээри, кыыс уолга сыстан үҥкүүлүүр буоллун. Оо, этэ да барыллыбат! Эдэр киһи сүрэ5э тэбэр, сүһүө5э хамсыыр, тыына кылгыыр. Оттон билигин музыка – электрическэй, үҥкүүбүт көннөрү үрдүк күүрүүлээх уокка о5устарбыттыы илгистии-дьиһигийии, ким-кими кытта үҥкүүлүүрүн ким да билбэт. Ал5аска үнкүүлүү сылдьар кыыһы таарыйдаххына, көннөрү үчүгэйдик үлэлии турар тракторы кууспут курдук буола түһэ5ин. Дьэ аны ыал буоларга урут кыыһы ый устата ыраахтан көрө5үн, онтон билсэ5ин, сыл аҥаара буолан баран сыллыыгын, сирэйгэ о5устара5ын, дьэ, ол кэнниттэн ыал буола5ын. Оттон билигин оннукка бириэмэ суох, барык-сарыкка билсэллэр, барык-сарыкка сыллаһаллар, сарсыныгар саахса5а сырсаллар. Саахсаттан кэлээт, кыыс батта5ын устан быра5ан кэбиһэр, парик эбит, кыламанын ылан ууран кэбиһэр, олордуу эбит, сирэйин суунар, барыта макияж эбит, баран хаалар. Чэ, быһата атын Балбаара буола түһэр. Бу мантан буолан эрдэ5э, араас элбэх арахсыылар. Туохха тиэтэйэбитий? Тохтуу түһүө5үҥ, уоскуйуо5уҥ, тулабытын көрүнүө5үҥ, дьэ уонна ба5ар – көтүө5үҥ.

Хокуоска да суох.

Чүөчэни «слабый пол» диибит, киниэхэ аанын аһан биэриэхтээххин, урут киллэриэхтээххин, куруубайдыа суохтааххын, эгэ, илиилии сылдьыаҥ дуо, илиилээтэххинэ икки хас куораты ба5ас таарыттарбакка аһарыахтара. Дьэ арай ыал ара5ыстын, оччо5уна суут-сокуон быһыытынан массыыната, бала5ана, о5ото, олоппоһо, онтон да атын баайа ойо5ор хаалар. Ону кытта чүөчэ5э эҥин-араас усулуобуйа, босуобуйа бө5ө буола түһэр.

Оттон эр киһиэхэ эргэ ыстаанын кытта «элимиэн» ытыттаран ыыталлар. Аны чүөчэ эр киһиэхэ наадыйда5ына, дьууппатын үөһээ тардынан кэбиһэр, инньэ хаба5ын түгэ5эр дылы аһа5ас сылдьар уолуктаах куоптаны кэтэн кэбиһэр, өттүгүн таһаарар, түөһүн өтөтөр уонна сөбүлүү көрбүт эр киһитин иннигэр-кэннигэр хаамыталыы түһэн баран, эрэннэриилээх ба5айытык имнэнэн кэбистэ5инэ эр киһи муҥнаах ханна бараахтыай, эккирии түһээхтиир буолла5а дии.

Оттон эр киһи чүөчэ5э наадыйан мунду да сыгынньахтанан туран бука булара боппуруос буолуо. Хата, били, уһун сиэхтээх хара халааттаахтар дьиэлэрин түргэнник булларыахтара.

Арай чүөчэ уонна төрөөтүн, оччо5уна тута дьоруой буола түһэр уонна энин араас чэпчэтии-иччэтии бө5ө көрүллэр. Оттон эр киһиэхэ бу уон о5о үөскүөр дылы, түүннэри-күнүстэри тиритэ-хорута мөхсүбүт киһиэхэ хокуоска да суох. Дьэ, уонна «слабый пол» дии сылдьыҥ.

У л у у с үрдүнэн б и л л э р и һ э э ч ч и а а т т а н н ы м .

Биирдэ уоппуска ылан, улаханнык тэринэн, ойохпуттан көҥүллэтэн, ону-маны атыылаһаары улууһум киинигэр күүлэйдии киирдим. Бу сылдьан биир ма5аһыын таһыгар биһиэхэ тахсан күһүн-саас миигин кытта кустаһар-балыктаһар табаарыспын көрсө түстүм. Киһим: «Бачча киирэн баран, сылдьыбакка барарыҥ сатаммат»,- диэн дьиэтигэр илдьэн, остуол хотойорунан ас тардан күндүлүүр киһи буолла. Мин күндүлэппит киһи буоламмын «көп» со5устук аһаан баран, күө-дьаа буолан хонук ыалбар хоҥнон иһэн, культураларын киинин кулууп иһин көрөөрү көтөн түстүм. Бу муҥнаах бу киирэн баран, били «көп» со5устук күндүлэппитим охсон биир муннугу булан утуйан хаалбыппын. Дьэ, до5оор, ол сыттахпына, ча5ыл5ан ча5ылыйарга, этиҥ этэргэ дылы гынна. Ону кытта иннибэр уолакыыһа биллибэт улуу дьаалылар иҥиир ситиилэрин таттаран, өрө мөхсөн бардылар. Мин туран иччилээх дьиэ эбит диэн испэр санаат, улаханнык куттанан таһырдьаны былдьастым. Хата тахсар ааны булан, таһырдьа тахсан, ыраас салгынынан тыынан эрдэхпинэ, «чуо, таккая-с, муут-маат» диэт, «ии-ээх» дии түһээт, ийэлээх-а5абын умнуохпар дылы иҥнэри тэбэн түһэрдилэр уонна икки-хас буоланнар инчэ5эй тирээпкэ курдук буолуохпар дылы илдьи тэпсэн кэбистилэр. Биирдэ өйдөммүтүм били дьонум сылайбыттара бэрдэ дуу, аһыммыттара бэрдэ дуу, суох буолбуттар. Халлааным буолла5ына киһи илини-ар5ааны быһаарбат им-балай хараҥа, били хонор ыалым эрэ, кулуубум эрэ, инньэ гынан мээнэ инним хоту иҥнэҥнээн истэхпинэ, массыына уота кылахачыйан кэлэн хорус гына түстэ. Мин туран хата дьону буллум, өлбөт киһи буоллум диэн үөрэн эрдэхпинэ, массыына иһиттэн дьоннор ыстаҥалаһан тахсаат: «бийээний, отделение», диэт икки илиибин эрийэ тутаат, били КПЗ-лара диэҥҥэ илдьэн хаайан кэбистилэр.

Нөҥүө күнүгэр оннук айылаах үчүгэй усулуобуйа5а утуппатахтара да буоллар, ону-маны ылыам диэн укта сылдьыбыт харчым дуомун туура тутан ыллылар. Эбиитин эмэһэ5э тэп диэбиккэ дылы миэсинэй хаһыакка биллэрии таһааран, улууска биллэр улахан иһээччи аатырдым. Отуттан тахса сыл муҥнанан ылбыт аптарытыатым дуомун баара-суо5а биир күн иһигэр мэлитэн таһаардым.

О т у т с ы л л а а х о т ч у о т у м .

Сааһырбыппын билэммин
Сыана5а тахсан туран,
Сыыһа-халты сырыыбын
Сэһэргииргэ сананным.
Эдэр сэнэх сылдьаммын
Эрдэ ойох ылбакка
Эрэйдэнэн эрэрбин
Эһиэхэ5э кэпсиибин.
Субуллар уһун суһуохтаах
Суура кыыһы билсиһээт,
Суорумдьулаан да туран,
Уолламмытым буоллун дьэ.
Уолум билигин улаатан,
Аармыйаланан-тойдонон
Оппун-маспын таскайдаан
Алтахтаһыах эбит дьэ.
Кынталдьыйа хаамахтыыр
Кылааба кыыһы билсиһээт,
Кыбыстыыны хаалларан
Кыыстаммытым буоллун дьэ.
Кыыһым билигин улаатан,
Кыраскаланан-тойдонон,
Аспын-таҥаспын бэрийэн
Ачаалатыах эбит дьэ.
Отут сыллаах отчуотум,
Түөрт уон сыллаах түмүгүм
Улаханым бу бачча,
Оччугуйум бу бачча.
Онон нохолоор, уолаттар,
Онно-манна ойбокко,
Олохтоохтук оҥостон
Ойох ыла охсуҥ дьэ.

Кындыа кыталык кыргыттар,
Кыбыстыбыта буолбакка,

Кыыста-уолла төрөөһүт
Кынталдьыһа хаамыҥ дуу.

Н А 5 А Р А А Д А Л А Р А :

Үлэ5э – хамнаска:

1. ПГ Кыайыы 45 сылыгар аналлаах памятник – обелиск оҥорбутун иһин, Дүллүкү нэһилиэгин Сэбиэтин предс.

И.А.Санников, 1990 сыл.

2. Благодарность Дюлл. библиотеки, Библиотека 50 сылыгар саҥа дьиэтин оҥорон, тупсаран биэрбиккит иһин махтанан туран,

Сэбиэдиссэй А.Р.Санникова, 22.03.2003.

3. Благодарность администрации ООО «Венс» в связи с 10-летием юбилея организации

Директор В.В.Народов, 24.11.2006.

К у л ь т у р н а й – м а а с с а б а й үлэ5э :

1. ПГ за успешное выступление на смотре худ. самодеятельности рай. Фестиваля молодёжи, посвященного 50-лет. Образования СССР.

Секр. РК ВЛКСМ П.В.Николаев, 20.04.73.

2. ПГ дуэт «Үчүгэй суолга» Дюллюкинского отделения за хорошее исполнение в худ. самодеятельности совхоза «Дюллюкинский»

Предс. рабочкома А.А.Струкин, 9.11.74.

3. Грамота жюри смотра-конкурса ГПТУ-7 (киномехаников) за исполнение песни «Уол ырыата» и «Миигин бүрэ дэһэллэр»

Жюри, декабрь 1974 г.

4. ПГ совхоза «Дюллюкинский» за активное участие и лучшее исполнение в связи с успешным выездом гастрольной бригады совхоза в Сунтарский район.

Директор С.А.Филиппов, 21.12.74.

5. Диплом 2-й степени за активное участие в зональ. смотре агитационно-худож. бригад трудящихся ЯАССР,

14.10.76.

6. ПГ оргкомитета юбил. Эстафеты культуры и спорта под девизом: «Славим 60-лет. юбилей Октября» за творч. успехи и актив. участие в развитие худ. самодеят-сти

Орг.комитет, 25.03.77.

7. Удостоверение лауреата эстафеты культуры, посвященной 26 съезду КПСС

Секр. РК ВЛКСМ М.Ф.Федоров, 03.81.

8. ПГ за активное участие в развитии худ. самодеят-сти района

Отдел культуры В.В.Филиппов, 24.04.82.

9. Диплом лауреата смотра худ. самод-сти под девизом «Никто не забыт, ничто не забыто», посвященном 40-лет Великой Победы за исполнение сценич.номеров.

Секр. парткома Н.А.Максимов, 30.03.84.

10. Благодарственное письмо тыа хаһаайыстыбатын РК «Хотун Бүлүү» конкурс П. Тобуроков тылыгар ырыаны бастын толоруу иһин

Т.х .РК И.К.Сидоров, 9.12.82.

11. ПГ участнику конкурса песни «Дьулуур-78», посвященный памяти Анатолия Долгунова за 3-е место

Предс. ИК Ботулунского н-га Чугунов Ф.Ф., 12.02.98.

12. «Хотун Бүлүү-99» ырыа күрэ5эр ситиһииҥ иһин.

Культура отдела, сэтинньи 1999 сыла.

13. Махтал сурук: «Куорамыкы көрдөрө-2001» конкурска кытта улуус бары талааннаахтарыттан уһулуччу көрдөрүү – Грант при

Жюри, 2001 сыл.

14. Респ. конкурс «Фестиваль юмора Дьээбэрэн-2002», спец.приз им.Тита Павлова (Кырасыабай Дьокуут) победителю в номинации «Норуот дьонноро (Киһитэ)»

Предс. жюри Г.Н.Эверстов, 31.03.2002 г., с. Намцы

15. Грамота за акт. участие в респ. конкурсе юмористов в с.Намцы Нам.улуса

09.04.2002.

16. Уус Алдан улууһун культура5а управлениета Буот Омуоһабыс Охулуопкап – Наара Суох төрөөбүтэ 145 сылын көрсө «Бастың көрдөөх ырыа»

И.Бурцев, 29,30,31.03.2003.

17. Буот ОмуоһабысОхулуопкап – Наара Суох төрөөбүтэ 145 сылын көрсө Махтал сурук.

Уус Алдан улууһун культ. Управ-та, 29,30,31.03.2003.

18. Диплом 1-й степени управления культ. МО «Горный улус», респ. конкурс юмора «Дьээбэрэн-2004»,

Жюри, 31.03.2004.

19.Өксөкүлээх Өлөксөй аат. Норуот айымньытын Киинэ, Диплом Иван Бурцев аатынан «Дьээбэрэн-2007», «Бастың муз. нүөмэр»

СР культ. солб. министрэ И.Н.Наумов, 20.04.2007.

20. Грамота за активное участие в культ. Жизни санатория «Хоту»

Культорг А.П.Кузьмина, 22.01.2010.

21. Грамота, Дүллүкү нэһилиэгэ тэриллибитэ 100 сылынан,

Баһылык И.И.Ан, 28.06.2011.

22. «Дьээбэрэн-2012 республикатаа5ы көр-күлүү күрэ5ин «Сытыы бөрүөтэ»

Өкс.Өлөксөй аат. респ. культура Киинин Ген. Дир. Я.В.Игнатьева, 01.04.2012.

Ф и з к у л ь т у р н а й – с п о р т и в н а й с и т и һ и и л э р и һ и н:

1. Диплом 3-й степени за 3-е место в абсол. чемпионате школы,

Дюллюкинская 8-лет. школа, 1961 г.

2. Грамота Дюлл. 8-лет. школы за 1-е место по воль. борьбе в наилегч. вес. категории среди юношей,

Н.С.Борисов, 22.12.62.

3. Грамота спорт. Общества «Урожай» и администрации Дюлл. 8-лет. школы, ученик 6-го класса за 1-ое место по воль. борьбе (легч. вес)

Преподаватель Н.С.Борисов, 30.11.63.

4. Диплом 3-й степени Вилюйского района за 3-е место по воль. борьбе на рай. соревновании учащихся сред. школ в наилегч. весе.

Ю.Д.Тутасов, 20.12.64.

5. Грамота Дюлл. Школы, занявшего 1-е место по воль. Борьбе среди учащихся до 49 кг.

06.03.66.

6. Диплом 1-й степени В-Вилюй. Райсовета ДСО «Урожай» Дюлл. Отделения с-за «Дюллюкинский» за 1-е место на призы воина-борца Степанова-Буучугураса

Предс. П.Т.Тумусов, 11.11.69.

7. Грамота Намского райсовета ДСО «Урожай» за 1-е место на первенстве района по воль. Борьбе на призы М.К.Аммосова

Черноградский, 24-25.01.70.

8. Диплом 3-й ст. за 3-е место по борьбе «Хапсагай» (ветераны) на призы Степанова С.Е. – Түргэнэ с-за «Дюллюкинский», посвященный к 45-лет. юбилею Великой Победы,

Гл. судья, предс. профкома с-за А.М.Фёдоров, 10-11.02.90.

9. ПГ РК профсоюза раб-ков агропром. комплекса В-Вилюй. р-на за 2-е место в лич.-коман. первенстве АПК по наст. теннису ст. 40 лет,

Предс. И.К.Сидоров, 16.12.90.

10. Диплом 1-й ст. за 1-е место по борьбе «Хапсагай» на призы Степанова С.Е. – Түргэнэ в весе до 55 кг среди ветеранов,

Гл. судья К.Корякин, 03.03.91.

11.Хоро нэһилиэгин исполкома на5араадалыыр, «Хапса5ай» тустуу ча5ылхай сулустарын күрэхтэһиитигэр 45-50 саастаахтарга 60 кг 1-кы миэстэни ылбытын иһин

ИК предс. И.И.Тарасов, 02.03.94.

12. Диплом, Дьиэ кэргэн сылыгар анаммыт ыһыахха «Хапса5ай» тустууга 60 кг дылы (ветераннар) үһүстээбитин иһин,

ИК предс. И.А.Санников, 21-22.06.94.

13. Диплом, бырааттыы Сэмиэнэптэр бириистэрэ, 47-55 саастаахтарга 1-кы миэстэ (60 кг)

1996 сыл, Сургуулук нэһилиэгэ.

14. Диплом, Кыайыы 55 сылыгар анаммыт ыһыахха тустууга 50-тан үөһэ 65 кг 2-с миэстэ иһин

Дүлл. н-гэ, 06.2000.

15. Благодарственное письмо, Республика5а көҥүл тустуу 50 сыла туолбутунан кэккэ ситиһиилэриҥ иһин

Дүлл. н-гин Баһылыга И.И.Ан, 2006.

16. Грамота мэрии г.Якутска, представитель ООО «Венс», занявший 1-е место по биллиарду (2 стол) на спартакиаде строит. организаций города. 2010 г.

М э т э э л л э р э, л е н т а л а р а (бааллара) :

1. 1-кы миэстэ «Хотун Бүлүү» Үө-Бүлүү оройуона,
2. 1-кы миэстэ Степанов – Түргэн бириигэ, лента, 1991 с.,
3. Хапса5айга чемпион, ветеран сулустара, Хоро, 1994 с.
4. 1-кы миэстэ Сэмэтээскилэр бириистэрэ, Сургуулук н-гэ, 1996 с.,
5. 2-с миэстэ Буучугурас оройуоннаа5ы күрэҕэр лента, 1998 с.
6. Гран-при «Куорамыкы көрдөрө» көр-күлүү күрэ5э, 2001 сыл.
7. 1-е место Победитель спартакиады по биллиарду мэрии, 2008 г.

М А К А Р Т Ө Р Ү Т Ч Ү Т Э.

С И Б Э Э Һ И К а й м а 5 а:

1. Сибээһик;
2. Кыырайдыыр Өлөксөй;
3. Сүөдэр, Хабыдык Дьарааһын, Ыскаадар Сэмэн, Табытыакка Мэхээлэ, Чуллур5ас Энэттэй, Өлөксүөйэбэ Өрүүнэ;
4. а. Сүөдэртэн – Уйбаан, Дьөгүөр, Маарыйа, Татыйаана Фёдоровтар;
   б. Дьарааһынтан – Байбал;
   в. Сэмэнтэн – Марыына (Ынта Микиитэ – төрүүр), Баһылай;
   г. Мэхээлэттэн – Ньукулай;
   д. Энэттэйтэн – Өлөксөй, Маарыйа, Охонооһой, Сэмэн, Сүөдэр, Баабыла Чуллур5аасаптар;
   е. Өрүүнэттэн – Лаврентий, Татьяна, Өрүүнэ, Пётр Гаврильевтар;
5. а. Уйбаантан – Макар, Микиитэ, Данил, Марыына, Настаа, Настаа, Аана, Уйбаан;
   б. Дьөгүөртэн – Настаа, Макар, кыра Настаа;
   в. Маарыйаттан (Кырыкыйга кийиит) – Миитэрэй, Кууһума, Маарыйа, Маайа, Ньукулай, Дьөгүөр (Егоров И.Е.- ф.-м. наука докторын, “Полярная звезда” орденнаах а5ата) Егоровтар;
   г. Татыйаанаттан (Хоро5о кийиит) – Ылдьаана Борисова; .
6. а. Макартан – Розалия, Анатолий, Макар, Зоя, Галина, Иван, Дария;
   б. Микиитэттэн – Варвара;
   в. Данилтан – Альбина, Виктор, Мария, Альбина Михайловтар;
   г. Марыынаттан – Елизавета, Февронья, Василий, Валентина, Владимир Фёдоровтар, Никифоровтар;
   д. Настааттан – Борис, Мария, Геннадий Тэннэр;
   е. Настааттан – Семён, Макар, Елена, Мария Прокопьевтар;

ё. Аанаттан – Елизавета;
7. а. Анатолийтан – Сахая, Анаматия, Макар, Егор, Түркээнэ, Кэскилээнэ, Ромен;
б. Макартан – Макарианна, Макар, Александр, Александра, Пётр;
в. Зояттан – Василий, Вячеслав, Екатерина, Анна, Василий Оконосовтар, Ивановтар;
г. Галинаттан – Афанасий, Марфа, Дария, Инга Бурнашевтар;
д. Дарияттан – Наталья, Галина Фёдоровтар;
8. Макарианнаттан – Аделина;
Макартан – Алина;
Александраттан – Мурат;
Пётртан – Максим,

Сибээһик аймаҕыттан биллиилээх дьоннор элбэхтэр: республика биллиилээх олонхоһута Александров Н.С. (Ынта), Саха АССР н.х. үтүөлээх үлэһиттэрэ Чуллургасов Г.А., Павлов М.Г., улуус Бочуоттаах олохтооҕо Павлов Н.Г., наука доктордара, кандидаттара Михайлов В.Д.(Хоро), Егоров И.Е. (Кырыкый - Полярная звезда орден), Докторов П.И (Нам), Виктор Данилович балта Мария Даниловна уонна икки иигирэ кыргыттара, республика биллиилээх оһуохай этээччитэ Федоров И.И. (Быччыкы), норуот эмчитэ Михалева П.Н.(Дуораан Баабылата), нэһилиэк бастакы трактористката Федорова А.И.(Эрилиискэй), улуус улахан оскуолатын директора СР үөрэҕириитин туйгуна Ченохов В.В.(Хоро), СР үөрэҕириитин туйгуннара Афанасьева Т.П., Борисова В.З., нэһилиэк Бочуоттаах олохтоохторо: Федоров М.И.(Салҕа Уйбаан уола), Михайлов Д.Н., Федоров М.Е.(Суппууннаах), Федоров А.М.(Дулу), ырыаҕа республиканскай конкурс икки төгүллээх кыайыылааҕа Федоров М.М., икки үрдүк үөрэхтээх учуутал Федорова Е.С., Герой-ийэлэр Перевалова В.Н., Христофорова С.И., Егорова Л.И.(икки кэннэкилэр Кырыкыйдар).

А Н И С И М О В Т А Р а й м а х т а р а.:

1. Үс Харах Ылдьаа,
2. Охонооһой – Түрдьүгүнүүр (иитийэх - Сталин мэтээлэ), Мэхээлэ – Хоноһо (Сталин мэтээлэ),
3.Охонооһойтон – Ыкынаачай (Чөрөк), Настаа, Баабыла (Такыр), Мэхээлэттэн – Галина, Зинаида, Любовь,
4. Игнатийтан – Зинаида, Климентий, Розалия, Антонина, Людмила, таска Варвара, Анастасияттан – Екатерина, Зинаида, Вера, Павлаттан – Розалия, Анатолий, Макар, Зоя, Галина, Иван, Дария.

Анисимовтар аймахтарыттан биллэр дьон: салайар үлэһит Анисимов И.А., ССРС народнай артистката Ильина А.Е., Саха АССР үтүөлээх учуутала Анисимова Г.М., СР үөрэҕириитин туйгуна Иванов И.Н.(Нам), поэт-учуутал Одорусов П.П.(Иккис Үөдүгэй), ССРС, РСФСР, САССР спортарын маастара Лебедкин С.В.(Орохү), Россия Хотугу форумун сүрүн специалиһа Анисимова Н.К.(Өргүөт, Санкт-Петербург), биллэр партийнай үлэһит Тутасов Ю.Д.(Далыр), колхоз бастыҥ доярката, “Сталин” уонна “Үлэҕэ килбиэнин иһин” мэтээллэр кавалердара Санникова А.А., стоматолог-врач Соргоева Р.И., “Килбиэннээх үлэтин иһин” мэтээллээх зоотехник Трофимова В.Ф., Союз профсоюһун съеһин делегата, нэһилиэк Бочуоттаах олохтооҕо Санникова В.С., Герой-ийэлэр Санникова З.С., Семенова Л.К., Анатолий Макарович сиэннэрэ: Тимур Николаев 19 сааһыгар көҥүл туступуга Россия спордун маастара, Александр Алексеев 10 сааһыгар Европаҕа кыттан, дуобакка Россия спордун маастарыгар кандидат үрдүк ааттарын ыллылар.

Айаным аргыһа, сүгүрүйэр сүтүгүм.

Дьаакып Никииппэрэп, суоппар, тутааччы, отделение биригэдьиирэ, СДК режиссера, директора, улахан тустуук, үлэ, култуура, успуорт бэтэрээнэ, Дүллүкү нэһилиэгин олохтооҕо. Киһи барахсан төрөөн, оло5ун устата эҥин араас дьону-сэргэни кытта алтыһан аһан эрдэ5э. Ол эрэн сааһыран олорон санаатахха, чугас атас-до5ор диэн ахсаана а5ыйах буолар эбит, төрөппүт а5а5ыттан, ийэ5иттэн, бииргэ төрөөбүттэргиттэн, аймахтаргыттан ураты.

Бу ахтыы суруйа олорор киһим, хомойуох иһин, билигин аттыбар суох. Ыарахан ыарыы ылан барбыта.

Макар төрөппүттэрэ нэһилиэккэ лаппа биллэр дьон: Макар Иванович нэһилиэк бастакы комсомолеһа, бастакы коммуниһа, «Кыһыл сирдьит» колхоз правлениетын председателинэн үлэлиир кэмигэр дэриэбинэни бастакынан олохтоспута, Улуу сэрии кыттыылаа5а, «Кыһыл сулус» орденнаах, нэһилиэк сайдыытыгар элбэх кылааты киллэрсибитэ. Онон биир уулусса5а кини аата инэриллибитэ. Ийэтэ Павла Афанасьевна эмиэ бастакы комсомолецтартан биирдэстэрэ, тугу санаабытын этэн баран тэйэр идэлээх, элбэх саҥалаах, сытыы-хотуу, түргэн-тар5ан туттуулаах киһи, аһан баран, киһини өһүргэтиэн да сөп. Кинилэр элбэх о5олоох ыаллар, Макар - иккис о5о. Кини убайын аата Анатолий диэн. Киһи да күлэр, мин убайым аата эмиэ Анатолий диэн этэ. Убайдарбыт кэлин үрдүк үөрэхтэнэн партия райкомугар инструктордаабыттара, совхозка партком секретардара этэ: бастакыта – Үөһээ-Бүлүүгэ, иккиһэ – Булуҥҥа. Эмиэ кинилэр курдук Макары кытта сөп түбэсиһэрбит биир көлүөнэ буолан үгүс. Урукку өттүгэр суругунан дьарыгырбатах буоламмын, мунаарарым, иһинэн-таһынан халыйарым үгүс. Ону хайдах эрэ кэннибэр атаһым Макар туран эрэн, «уустугурдубакка, көнөтүнэн, судургутук суруй»,- диир курдук санааммын, мичээрдиир турукка киирэбин, бэйэм санаам буолаахтыа.

А5ыйах ахсааннаах до5отторбуттан кини бастакылара диэтэхпинэ улаханнык сыыспатым буолуо. Кинилиин биир нэһилиэккэ төрөөбүппүт. А5а дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии бүппүтүн кэннэ төрөөбүт буоламмыт көҥүллүк улааппыппыт. Көҥүллүк буолуо дуо, дьоммут алдьаммыты-кээһэммити чөлүгэр түһэрэр үлэ5э күнүстэри-түүннэри үлэлиир буоланнар, бэйэбит билэрбитинэн сылдьарбыт. Ол эрэн үлэ барахсан биһигини да наһаа көҥүл ыыппата5а.

Макар кээһиигэ о5ус сиэтиитигэр үлэлии сылдьан, табаарыһын кытта уопсай тылы булбаккалар бурайсан кээһэннэр, уол үлэтиттэн дьиэтигэр баран хаалбыт. «Буруйдаах эн, онон үлэлиир киһигин була5ын да сабаас»,- диэбиттэр. Быстыа дуо, дэриэбинэ5э баран о5о көрдөөбүтүгэр хас да о5оттон аккаас ылан, бүтэһигэр, миэхэ кэлбит. Ону ийэм улгумнук сөбүлэспит. Онон 6 сааспар отчут буолан турбуппун. Макар миигиттэн сылтан эрэ кыра ордук а5а этэ. Оо, дьэ, сүрдээх отчуттар буолуохпут, сэрэйдэххэ. Үлэбит чааһа сарсыарда 8 чаастан киэһэ 11-гэ дылы буолара. Үлэ5э үөрэнэн, улаханнык сылаар5аабат этибит, арай сүрэ5элдьиирбит. Ону оппут кыдамаһыта Узнаев Револий Макарович диэн эдэрчи киһи биһигини кытта тэҥҥэ «мэниктиирэ», омур5ан аайы олоҥхо бухатыырдарын ааттарынан тустууга күрэхтэһии эбэтэр күүстээх дьон аатынан иҥэрэн тэрийэрэ. Хотторуулаах куруук мин буоларым. Нөҥүө сылыгар Макары килиэп таһыытыгар ылбыттара, кини оннугар

Санников Кеша буолбута. Кеша кэлин улахан киһи буолан, үөрэхтэнэн икки нэһилиэккэ Баһылык буола сылдьыбыта.

Биһиги кыра эрдэхпитинэ, олорор дэриэбинэбит биир уһун уулуссалаах 3 км курдук уһун синньигэс этэ. Ону о5олор 3 чааска арааран баран, мустан оонньуур идэлээх этибит: ар5аанҥылар туһунан, ортокулар, илиҥҥилэр бииргэлэр. Ол бөлөхтөр бэйэлэрэ туһунан хамандыырдаах буолааччылар. Илиҥҥилэр хамандыырдарынан уларыйбат Макар буолара, ар5аанҥылар «тойонноро» уларыйа турара: Куонаан Бааска эбэтэр Молоо Гоша. Онон мин Макар эрэллээх саллаата этим. Сүрүн биһиги оонньуубут диэн ойуурга ыстаап туттар идэлээх этибит. Мас саа, бэстилиэт оҥостон «сэриилэһэр» үгэстээхпит. Маны таһынан харчыга «чыыхалыыр», уруучука бөрүөтүгэр «Бөрүөскэлэһии» диэн айан сүүйсэн оонньуурбут. Бөлө5өр бастаабыт о5о атын бөлөх «бөтөһүн» кытта киирсэр чиэскэ тиксэрэ. Саас, хаар ууллан бүтүүтэ, кус кэлиитин са5ана, хайа бөлөх «бөтөстөрө» «Хоруол» буолар чиэскэ тиксэллэрин быһаарар кэм эппиэттээх түгэнэ үүнэрэ. Тустуу, сүүрүү, буокса сүрүн көрүҥнэрин таһынан киһиэхэ сүктэрэ сылдьан саабылалаһыы эбэтэр бэргэһэ былдьаһыыта, арагаайка, туой буору төкүнүтэн баран, тала5ынан ыраа5ы быра5ыы о.д.а көрүҥнэр киирээччилэр. Инньэ гынан тустууга Максимов Проня5а (ар5аанҥы), сүүрүүгэ Васильев Вася (Баакка – илиҥҥи), буокса5а биллэн турар Макарга (илин), арагаайка5а Егоров Степа5а (Атамаан – ар5аа) тэҥнэһэр о5олор дэриэбинэ үрдүнэн биһиги көлүөнэттэн суохтар этэ. Дьэ, ити курдук күөн көрсүү бүтүүтэ син-биир мөккүһэн сутуругунан быһаарсыы күөдьүйэн тахсааччы. Дьыала охсуһууга тиийдэ5инэ биһиги хамандыырбыт Макар хайдах эрэ оннун булларан намыратааччы, син эйэлээхтик арахсааччыбыт. Макар о5о эрдэ5иттэн тэрийэр-салайар, иннигэр туруоруммут сыалын толорор дьүккүөрдээх талааннаа5а мантан көстөр.

Кыра кылааска сырыттахпытына, «нулевой» кылааһы суох оҥороннор биһигиттэн биир сыл балыс о5олор ситэн ылбыттара уонна кылаастарын хаалбыт о5олор эбиллэн, наһаа элбэх буолбуппут. Дьэ, хааһы да саламаат буола түспүппүт, мэниктээн, айдааран уруоктар сүгүн барбат буолбуттара. Хата биһиги дьолбутугар, атын сиртэн Иванов Иван Степанович уонна Гольдерова Антонини Фёдоровна диэн кэргэннии учууталлар кэлэннэр кинилэр биһиэхэ анаммыттара уонна биһигитини эрэ үһүс куорпуска көһөрбүттэрэ. О5олор санааларын наһаа табар, сүрүннээн төрөппүттэрбитин кытта үлэни кыайа тутан, биһигини сотору кэминэн «солко» оҥорбуттара. Антонина Фёдоровна ырыа уруогун наһаа үчүгэйдик ыытара, элбэх да ырыаны үөрэппитэ. Онон Макар биһикки ырыа5а чугаһаабыт буолуохтаахпыт. Иван Стеранович барыбытын холбоон, акробатическай нүөмэрдэри оҥорор буолбуппут. Хас өрөбүл аайы ат көлөнөн фермаларынан, ыраах учаастактарынан гастроллаан кэлэрбит, учууталбыт дьоһуннаах агитатор этэ. Акробатическай нүөмэри толорорбутугар бастакы этээскэ саамай күүстээхтэрбит: Чомчоев Вася, Дойдуков Вася, Васильев Сеня, Прокопьев Макар, оттон иккискэ Тэн Гена, Бугулов Коля, Васильев Вася уонна Макар тураллара уонна икки киһини өрө туталлара. Ол икки киһи - биһиги икки кыралар: Михайлова Еля сиэрпэ, мин өтүйэ тутааччылар этибит, буочука хаппа5ар үктэнэрбит, ону үтэллэрэ. Үөрэхпитигэр да5аны лаппа тардыныы тахсыбыта. Киэһэ эбиэт кэнниттэн оскуола үрдүнэн уруок аахтарыыта киирэн, биһигитини Антонина Фёдоровна аахтарара уонна ырыа5а үөрэтэрэ.

Бу орто дойдуга бэйэҥ бэркинэн оло5у олорботуҥ чуолкай. Туох эрэ кэрэ5э, сырдыкка талаһыыга өйү-санааны сахпыт, үөрэппит учууталларбыт Иван Степанович уонна Антонина Фёдоровна биһиги көлүөнэ дьоҥҥо үөрэхтэрэ үйэлээхтик хатанна5а. Антонина Фёдоровна Макарга анаан индийскэй ырыа матыыбыгар көрдөөх ырыаны толотторбута ситиһиилээхтик ааспыта. Ба5ар итинтэн сылтаан буолуо, көр-күлүү жанрыгар бүтүн республика5а тиийэ конкурска кыттан, Макар үһүс, иккис, бастакы миэстэлэри ылаттаабыта буолуо.

Макар үһүс кылаастан үчүгэйдик аа5ар буолан, остуоруйалары, үһүйээннэри, номохтору уруок аа5ыытын кэнниттэн кылаас о5олоругар барыбытыгар кэпсиир идэлээх этэ. Наһаа үчүгэйдик кэпсиир буолан, кыыстыын-уоллуун чуумпуран олорон истэн, бүттэ5инэ биирдэ тар5аһарбыт.

Дьиҥинэн, биһиги кылааска эҥин-араас талааннаах о5олор үгүс этилэр да, ахтыы Макар тула барар буолан, ахтыллыбакка хаалбыттар миигин өйдүөхтэрэ дии саныыбын.-

Саас үөрэх бүттэ5инэ окко киириэххэ дылы биһиэхэ көҥүл олох кэлэрэ. Үксүн ат көлө оонньуурдаах буолааччыбыт уонна ходуһа5а сылгы-ынах киирдэ5инэ ол аттарбытынан таһаарааччылар буоларбыт. Макар акка олус сыста5ас буолааччы, ат сүүрдүүтүгэр ыһыахха куруук бириискэ тиксээччи. Макартан ураты Куприянов Алик, Борисов Федя ат сүүрдүүтүнэн үлүһүйэллэрэ, колхоз ахсым сылгыларын миинньэ сатыыр идэлээх этилэр. Макар бодоруспут атын ыҥыырыгар туран баран, бэрт уһуннук сүүрдэр идэлээ5э.

Ааспыт үйэ 60-с сылларыгар эдэр ыччат ыһыахтыыр сиргэ түмсэн, күн тахсыар дылы волейбол мээчиктиир, илии-атах оонньууларын оонньуур үгэстээх этилэр. Волейболга улахан дьон хамаандатыгар Макары уонна Степанов Мишаны киллэрэн оонньотор этилэр. Биһиги ойо5остон көрөн ымсыырар да этибит, кураанах кэнсиэрбэ баанҕатын тэбэ-тэбэ сырсан, бириэмэни ыытарбыт.

Күһүн от үлэтин бүтүүтэ бала5ан ыйга звенобут салайааччыта Санников Алексей Иванович о5онньор Макар биһикки инники олохпутун лоп-бааччы а5ыйах тылынан этэн кэбиспитин санаан кэллим: «Бу уолаттар о5ус көлө дөрөтүн, ат көлө тэһиинин кыайа тутар буоллулар, этэҥҥэ сырыттахтарына, олох дөрөтүн таба туттахтарына, дьон ортотугар сылдьыахтара»,- диэн. Биһиги иккиэн кыра эрдэхпититтэн сааһырбыт дьону кытта элбэхтик алтыспыт дьоммут, Макар эһэтэ Түрдьүгүнүүр Охонооһой о5онньорго уонна мин таайым Хабырыыл Ойуунускайга ордук сыстарбыт. Кинилэри батыһа сылдьан араас илии-атах үлэтигэр, туттар сэп-сэбиргэл оҥоһуутугар үөрэммиппит чахчы. Кыра о5о сайдарыгар тулалыыр дьоно-сэргэтэ, сылдьар сирэ-эйгэтэ лаппа улахан оруолу ылар. Итини бэйэбит ыал-күүс буолан син биллэхпит дии, атаһым да итинник санаалаах ол дойдуга барта буолуо.

Биһиги акаары улар сааспыт ити курдук түргэнник элэс гынан ааспыта. Арыый үөһэ кылааска тахсан истэхпит ахсын мэниктиирбит сүтэн симэлийэн испитэ. Онуоха эбии оскуола5а саҥа физкультура учуутала Прокопьев Егор Спиридонович кэлэн, оскуола уолаттара бары тустуу да хайыһар буолан хаалбыппыт. Һаһаа элбэх о5о сылдьарын иһин Үрэнтэн киирбит урукку кулууп дьиэ5э улахан күрэхтэһии тэрийбиттэрэ. Онно кыра ыйааһыҥҥа 9 буолан тустубуппут, оччолорго туораабын диэн суох буолан, барыларын кытта тустан 8 төгүл хотторон бүтэһик буолбутум. До5орум Макар бастаабыта. Ол эрэн секция5а сылдьар о5олор а5ыйатыллыбыт ахсааннарыгар миигин эмиэ киллэрэннэр салгыы эрчиллэн барбытым. Эрчиллии хаачыстыбата тупсан, биһиги оскуола хамаандата Боотулууга буолбут оройуоннай күрэхтэһиигэ бастаан, оскуола5а аан бастаан проигрыватель бириэмийэ а5албыта. Мин Тэн Генаттан хотторон барсыбата5ым, Гена уонна Макар ыйааһыннарыгар бастаан, тутум үрдээн кэлбиттэрэ. Макар тустуу албастарын түргэнник ылынар буолан, сотору кэминэн көмөлөһөөччү тренер буолбута, секцияны бэйэтэ ыытара. Егор Спиридонович дөрүн-дөрүн кэлэн, зачет тутар курдук буолбута. Хойут бары кэриэтэ тустууга бастакы разряды толорбуппут.

Айыл5аттан бэриллибит артыыс диэн, дьэ, кини буолар. Үрдүттэн үлүннэрэн эттэххэ, культура эйгэтигэр балеттан уонна опера ырыаһытыттан ураты бары жанрга барытын толорор кыахтаах этэ. Сыана5а кинилиин оонньуур диэн – дьол. Хайдахтаах да ыарахан түгэни мүччү туттаран, ыксаллаах кэмнэри эйигин сиэппитинэн ыраас мууска таһаарааччы, көрөөччүлэр тугу да өйдөөбөкко, буолуохтаа5ын курдук саныы хаалааччылар. Макар сыана5а табыллан оонньуур дьоннорунан элбэ5э суохтар. Кирилл Сергеевич Петров – элбэххэ үөрэппит учуутала. Кинилэр иккиэн Христофор Максимов ырыаларын сэргээн толорор үгэстээх этилэр. Дүллүкү орто оскуолатын военруга Владимир Николаевич Николаевы кытта куруук эппиэттээх фестиваллар кэмнэригэр сценка5а оонньооннор үрдүк сыанабылы ыланнар, үөрүү-көтүү бө5ө буоларбыт. Оо, дьэ Дүллүкүлэр күтүөппүт Иннокентий Афанасьевич Боронову кытта буолла5а дии, элбэх киһи харахтарын уута тахсыар диэри күллэртээбиттэрэ аата-ахсаана биллибэт. Иннокентий кулууп директордыы, Макар киномеханиктыы сылдьан, ханнык эрэ бырааһынньык кэнниттэн холуочук киһини кулуупка таһыттан хатаан кэбиспиттэрэ түннүгү алдьатан тахсан барбыт. Сарсыныгар айдаан

бө5өтө, иккиэннэрин улаханнык мөхпүттэр, ордук тэбиэһирэн олохтоох Сэбиэт председателэ Петр Семенович Алексеев уонна дьахтар комитетын председателэ Зинаида Алексеевна Золотарева: «Эһиги бииргэ аһаабыт киһигит буолуо, булгуччу этиҥ»,- диэн дэлби ыххайбыттар. Дьиҥинэн уолаттар ким хаалбытын билбэттэр эбит. Онтон кыһыйаннар оҥорбут сценкаларыгар кириитикэлээбит дьоннорун үүт-маас үтүктэн, саҥалыын, туттардыын-хаптардыын талааннаах пародистарын дакаастаан тураллар. Көрбүт нэһилиэк олохтоохторо кимнээх буолалларын тута билбиттэрэ.

Совхозка саҥа автобус кэлэн, гастролга оройуон иһинэн да, Бүлүү сүнньүн бары оройуоннарын, нэһилиэктэрин барытын кэрийбиппит. Кырыкыйтан, Далыртан, Дүлүкүттэн хомуллубут биир биригээдэ Кирилл Сергеевич салалтатынан Ньурба оройуонугар сылдьабыт. Онно Кирилл, Макар, Киэсэ, Аркадий буоланнар аҥардас сыана5а эрэ артыыс буолбатахтар, сылдьалларын былаһын тухары көрү-нары то5о тарда сылдьар идэлээхтэрэ.

Ортолуу айаннаан истэхпитинэ, Кирилл Сергеевич сирэйэ-хара5а турбута сүр, тойон хаанын киллэрбит: «Айанныыр сирбит ыраах, тахсаҥҥыт «чэпчэтинэн» киириҥ, кыргыттар автобус хаҥас өттүгэр, уолаттар – уҥа өттүгэр»,- диэн хамаанда биэрэн автобуһу тохтотто. Хамааныны ортолуу толоро турдахпытына, автобуспут иннин диэки айаннаан барда, дьэ до5оор, айдаан бө5ө биирдэ то5о ыстаммат дуо?! Бастаан утаа тугу да өйдөөбөккө, кыыстыын-уоллуун утары бэйэ бэйэбитин көрсөн баран турдубут-олордубут, чочумча өй киирэн олороччулар ойон турдулар, тураччылар эргийэ сатаатыбыт. Кыыһырыах курдук этибит да, күлсэртэн атыны билбэтэхпит. Автобуска киирбиппит, хаалбыт дьоммут бары күлэн уҥа сыталлар. Кирилл суоппарга кыыһыра былаастаан эппит: «Үтүлүкпүн автобус үктээн турар, ыл, сы5арыт!» Өс киирбэх суоппар автобуһун сы5арыппыт. Автобуска айаннаан иһэн, төһө эрэ толкуйдаан төбөтө сору көрдө? Толкуйдаабыт санаата табыллан төһө эрэ астынна, билбит суох.

Гастролга сылдьар кэммитигэр ыалга тар5аппакка, куруук кулууп дьиэ5э үрдүттэн түһэрэр идэлээх этэ салайааччыбыт. Киэһэ концертарбыт бүппүттэрин кэннэ бука, хамнаспыт суотугар буолуо сэрэйдэххэ, «амсайар» дьоҥҥо киһи баһыгар сөп со5устук тиксэрин курдук остуол тэрийэн сылаабытын таһаарар этилэр. Биһиги обургулар ол кинилэр нуормаларыгар сөп түбэһиэхпит баара дуо, концерт бара турда5ына, нүөмэрдэр быыстарыгар киирэ-тахса «сып» гыннарар этибит. Ол гынан баран биир моһуок куруук мэһэйдиир этэ. Ол салайааччыбыт суумкаларбытын кэрийэн, хаһааспытын мэлитэн ытыс сотуннаран кээһээччи. Арай биирдэ «командировкаттан» Бороноппыт бэрт суһаллык санаатын сиппит киһилии хара5а уоттаммытынан киирэн кэллэ. Эргим-ургум Кирилл баарын-суо5ун бэрэбиэркэлээт, олоп-чолоп көрөн баран, кистиир сирин көрдөөбүтүнэн барда. Өр-өтөр гыммата, батарея5а куурдулла турар дьахтар унтуутун иһигэр түһэрэн кээстэ. Ээр-сэмээр биһиги хамаанда: Киэсэ, Макар, Аркадий Тимофеев уонна мин Кирилбит көрдөөх кэпсээн кэпсиир нүөмэрэ чугаһаабытыгар бүччүм хоско мустаммыт, Киэсэбит «аһын» астаабытынан барда. Бүөтүттэн босхоломмут «аһын» төттөрү унтууга уган баран, саҥардыы өрө тутан омурдан эрдэ5инэ, Кирилбит хос ортотугар биирдэ баар буола түстэ. Киэсэбит хайа ыккардыгар ыйыста охсубута эбитэ буолла, унтууну туппутунан Кирилл иннигэр: «Көрүүй, бу тикпиттэрэ үчүгэйин»,- дии-дии унтууну Кирилл муннугар сы5айда. «Киэр! Ыһтах бар! Аны дьахтар ата5ын таҥаһын киһи муннугар сыттатара хаалбыт»,- диэт, илиитинэн туора охсоот, киирбитинээ5эр түргэнник сыана кэтэ5эр мэлис гынан хаалла. Барытын ситэри көрбүт дьон биһиги ол киэһэни мэлдьи харахпыт уута кэлиэр дылы тото күлбүппүт.

Сынньанабыт диэн ааттаан түүн хойукка дылы хаартылаан тахсарбыт, биллэн туран харчыга оонньуурбут. Аркадий харчыбытын сыыйа-баайа сүүйэн, барыбыт сиэбин тэбээн, үгүөрү үптэннэ. Макар Аркадийтан хас да күнү быһа араастаан харчы көрдөөн, муҥ бө5өтүн көрдө, мин эмиэ көрдөөн көрдүм да мэлийдим: «Акаарылар! Сатаан оонньообот эрээри ингсэ5итигэр сылдьан өйдөнүҥ»,- диир. Ол да буоллар «командировкабытын» кини уйунар. Концерт са5аланара а5ыйах мүнүүтэ хаалтын кэннэ эмискэ Аркадийбыт нууччалыы маатыры кыбытыылаах айдаан бө5өнү тарта, өтүүктээн баран, ыйаабыт бүрүүкэтин кэлин өттүн үс муннуктуу эмти кыптыыйынан кырыйан кэбиспиттэр. Ким да билиммэт. Киһибит сыана5а

тахсар кэмэ кэлэн ыллыы барда. Туох да улахан күүстээх куоластаах буолан, кыыһырбытын омунугар, ньиргиччи ыллаан кэлэр өттүгэр солбуллубат хор таһаарааччыта буолбута. Ыллаан бүтэн баран, бүрүүкэтин кырыллыбытын көрдөрүмээри, ытыс тыаһыгар до5уһуоллатан кэннинэн тахсыбыта. Түмүк концертка Аркадий саҥа бүрүүкэ атыылаһан, өссө эбиитин «сууйан» турардаахпыт. Хас да сыл ааспытын кэннэ Макар оҥорбут буруйун бэйэтэ билиммитэ. Ону Аркадий этэр этэ: «Эһиги искититтэн буолуо диэн сэрэйэр эрээрибин, чуолкай хайа5ыт буоларын билбэт этим».

Макар репертуарыгар элбэхтик уобарас быһыытынан охсуллан ааспыт киһинэн мин Васильев Аркадий Пудовиһы аа5абын. Кини кыра5а долгуйбат намыын көрүнэ, ыксаабакка-ыгылыйбакка, сыа-сым курдук лоп-бааччы туттуута-хаптыыта, саҥарар саҥатын дикцията оруобуна буолара. Аркадий Пудович «Дүллүкү» совхозка кылаабынай бэтэринээринэй бырааһынан үлэлии сылдьан, Орто Азия омуктарын үнкүүлэрин толорон гастрольга сылдьыһара, «тойоммут» кэнниттэн боччумнаах тутаах киһибит буолааччы. Арай биирдэ Пудович концерт кэнниттэн үҥкүү таҥаһын тутан туран, Кирилтэн иннэ дуу, кыптыый дуу көрдөөтө. Онуоха киһибит киибэ5этэ киирэ сылдьар кэмэ быһыылаах, сирэйэ бүтүннүү «имиллэ» түстэ да, хокуоска туттаран кэбистэ. Пудович тугу да көрбөтөх киһи курдук туттан, биһиги диэки хайыста уонна саҥалаах буолла: «Пахыый, тарбахтарын быыһынан эрбэ5ин көрдөрөр дии, туохтара эбитэ буолла?»- диэбиттии чахчы билбэт киһилии туттан, туолбут ый курдук төгүрүк сирэйигэр харахтарын кыламанынан ытыс таһыннара турда. Айдаан тахсыа баара дуо, бары күлсэн то5у ыстаннахпыт дии. Билигин Аркадий Пудович Саха Республикатын үтүөлээх ветврaһa, Дьокуускайга Республика Департаменын солбуйааччы Главнай ветврaһынан үлэлээн баран, ветврачтар республикатаа5ы Фондаларын салайар.

Макар фольклору улаханнык сэргиир, кыралаан быктартыыр түгэннэрдээх буолааччы. Мин киниттэн фольклору то5о олохтоохтук ылсыбаккын диирбин: «Ааспыт өттүгэр фольклору өйдүүр этилэр дуо, бэйэҥ билэ5ин дии, тылбыт тыыннаах хаалтыгар баһыыба уонна ол хантан миигиттэн Ньургун Боотур тахсыай?»- диэн баран, икки ытыһын охсунан баран, өрө ыстанан үҥкүүлээн ылбыттаах. Нууччалыы… Онтон атыттарыгар бэйи кыратык сааһыра түһүүм, бириэмэтэ кэлиэ5э диэхтиир буолара. Хата сааһыран иһэн суруйарга боруобаланар буолан барта.

Дьонтон биир сүдү уратыта диэн ханнык ба5арар омугуттан тутулуга суох киһилиин уопсай тылы бэрт түргэнник булар идэлээ5э. Кини билиитэ-көрүүтэ мунүра суо5а, кэпсэтэригэр элбэхтик нууччалыы өс хоһоону туттара. Айыл5а5а сылдьарын, бултуурун-алтыырын олус да сөбүлүүр этэ. Маска-тимиргэ уһанарынан киниэхэ тэҥнээх бука а5ыйах буолуо. Дэлэ5э да, Саха сирин бастакы Президенэ Николаев М.Е. илиитин биэриэ дуо!? Мээнэ киһи тиксибэт түгэнэ.

Бииртэн бэйэм да дьиктиргии саныыбын. Макары кытта биһиги хаһан да, тугу да болдьоһооччубут, үлэһээччибит суох. Ол гынан баран үөрүүлээх да, хомолтолоох да кэмнэргэ, ханна да сылдьарбытыттан тутулуга суох, кэккэлэһэ баар эрэ буола түспүт буоларбыт. Син 20-чэ сыл культура эйгэтигэр үлэлээн кэллэ5им дии. Ол тухары энүин араас концертар буолан аастахтара буолуо. Ырыа тула буолан баран биир түгэн мин олохпор умнуллубат курус кэминэн буолар. Дьахтар күнүн Тимофеев Аркадий Иванович көб5үлээһинининэн эр дьоннор тэрийэн ыытар буоллубут, бэлэмнэнэн бардыбыт. Аркадий туруммута сүрдээх, дьон бөб5өнү муста, сценарийын Макары кытта суруйан бэлэмнээтилэр. Бырааһынньыкпыт буолара 2 хонук иннинэ Аркадийбыт өлөн, уокка о5устарбыт курдук буоллубут, Макардыын аан бастаан кэлбиппитин билбэккэ да хааллыбыт. Аркадий дьиэтигэр бары баар буола түстүбүт уонна бырааһынньык концерын оҥорбоппут диэн быһаарыммыппытыгар Аркадий кэргэнэ Настаа: «Суох! Кэргэним ба5а санаата этэ диэтигит, онон булгуччу оҥоро5ут, «мужики»!»- диэтэ. Инньэ гынан концерпытын са5алаан бардыбыт. Арай аллараа сыҥаа5ым биир кэм сап-салыбырас, тобуктарым сыҥаахпыттан итэ5эһэ суох өссө ордук салыбырыыр курдуктар, туох –баар күүспүн мунньунан бэйэбин туттуна сатыыбын, көлөһүнүм түспүтэ сүр үлүгэр, саатар харахпар киирэн, туох да көстүбэт үлүгэрэ

буолла. Туох ааттаах буоллахпыный диэн табаарыспын Макары көрбүтүм, эмиэ бэйэм курдук муҥнана тураахтыыр эбит. Нүөмэрбитин толорон тахсан билбиппит, бары мин курдук буолбуттар. Чугас до5орбут аһыыта барыбытыгар итинник биллэн ааспыттаах.

Аттыбар чугас сылдьыбыт табаарыстарым ханнык да үлэттэн туора сылдьыбатах дьон. Нэһилиэккэ ыытыллар субуотунньуктарга, араас көрүҥнээх тэрээһиннэргэ тутуспутунан сылдьар идэлээх этибит. Онноо5ор чугас дьоннорун сүтэрбит ыарахан кэмнэригэр буор, мас үлэлэригэр төһө сатыырбытынан көмө буолааччыбыт. Биирдэ Макарга хантан эрэ истэн дуу, аа5ан дуу: «Киһи тыыннаах үйэтигэр киһи маһын 40-у оҥоруохтаах үһү»,- диэтим. Киһим ууга быра5ыллан куттаммыт ыт о5отун курдук чо5улуччу көрө түһээт, хайдах эрдэ эппэтэххиний диэтэ уонна: «Мин оҥорбутум бука ааста5а буолуо, бэйи түргэнник Дьокуускайга дьоммун булууһукпун»,- диэбитэ. Мунаара сылдьар киһиэхэ ба5ар төрүөт да буолбут буолуон сөп эбит дии санаабытым, ааспытын кэннэ. Көһөн барыытыгар.

Киһи сэргиир үчүгэй хаачыстыбалара Макарга дэлэйдик иҥмит киһитэ этэ. Ону кинини кытта элбэхтик алтыстахха, билистэххэ эрэ билэ5ин. Төрөөбүт дойдуну таптааһын, нэһилиэк сайдыытыгар ис дууһаттан кыһаллыы, саха омук буоларынан киэн туттуу барыта Макарга баара. Макарга кыра үтүөнү оҥордоххо оҥорбут үтүөҥ хас эмит төгүл үллэн кэлиэн сөп. Тугу эмэ айаары дуу, оҥороору дуу сылдьар кэмигэр түбэстэххэ, тутан турар тэрилин кытта силлиһэн биир буолан көстөөччүлэр. Оннук дьикти киһи.

Дьыл5а хаан кинини ачаалаппатах киһитэ, оло5ун устата элбэхтик оһолломмута. Билигин хайа лабаата бүтүн орпутун этэргэ уустук. Хайдах итинник оһоллору аһан баран, айарын-тутарын мин сө5өр этим. Мин Макарга сүдү сүгүрүүм итиннэ. Киһи киһи сатыырын сатыахтаах диэн өйдөбүл бигэтик иҥмит, ону аһан тугу эрэ саҥаны айбыт киһи диэн санаа олорбут оло5ун аргыһа буолар. Кини үлэ5э-хамнаска, спорка ситиһиилэринэн ылбыт хай5ал суруктарын, грамоталарын истиэнэ5э обуой курдук сыбыыр киһи, бука, син үгүөрү миэстэни ылыа эбитэ буолуо.

Онтон тугу сөбүлээбэт этэй диир буоллахха, ол да киниэхэ элбэх. Холобур, «мин» диэн тылы иһиттэ5инэ, сирэйдиин-харахтыын уларыйа түһэрэ уонна кэпсэтии бүппүтүн биллэрэн, иэдэс биэрэн кэбиһэрэ. Ула5амсык, киһиргэс, билээ5имсийэр дьоҥҥо чугаһыы да сорунуо суо5а. Ол иһин соро5ор Макары билбэт дьон ыарахан хараахтырдаах дииллэр. Дьэ, ол кинилэр киһини ситэ билбэттэриттэн.

Атын дьон олохторугар табыллыбатахтарыгар улахан туох эмит кыһал5а тирээтэ5инэ, дьону буруйдуур курдук саҥарааччылар. Ким эрэ кинилэргэ тугу эмит оҥорботохторуттан буолбут курдук. Оттон табаарыһым Макартан итинник тыллары истиэм да диэн кэтэһимэҥ. Хата ол оннугар туох сыыһаны онорбуппар маннык буолла диэн буруйу бэйэтигэр көрдүүрэ. Киһи эрэ буоллар биир туолбатах ыра санаатын бэркэ диэн билэбин. Ол кини бэйэтэ оҥорбут тэрилинэн кыырай халлааҥҥа көтүөн… Оннук санаа киниэхэ о5о эрдэ5иттэн баара. Сааһыран да баран ол санаата арахпата5ын билэбин. Бу туолбатах ба5а санаата да быстах кэм буолуо дии саныыбын. Бука о5олоро толорботохторуна, булгуччу сиэннэрэ толоруохтара диэн бигэ эрэллээхпин. Өбүгэлэрбит барахсаттар хайгыыр киһилэрин а5ыс кырыылаах дииллэр. Оттон мин табаарыһым Макар хайа эрэ кырыытын таба таарыйан ааспыт буоллахпына, бэйэм туспар биир кыра ситиһиим буолар.

Кыра о5о эрдэ5иттэн Дүллүкү нэһилиэгин олохтоохторо о5отуттан кырдьа5аһыгар тиийэ куруук Макар Макара диэн ааттыыр этилэр. Оло5ун тиһэх күннэрин о5олорун батыһан тиийэн, Дьокуускайга түмүктээтэ. Онно тиийэн үлэлиир тэрилтэтин дьонноро бары Макар Макара диэнин Макарич диэҥҥэ уларыппыттар. Ону били көрсөрбүтүгэр ырыа-тойук буолбут күммүтүгэр билбитим. Кини уопсай дьиэ5э олорор буолан, бу дьон бука итирэн айдааралларa буолуо диэн киирбит 3-4 киһи киирэ-киирэ: «Хайа Макарыч туох буолла?»- диэн ыйытар этилэр. Муус өйдөөх олорорбутун көрөн, дьиктиргээн түргэнник тахсан бараллара. Манна да ытыс үрдүгэр сылдьар эбит диэн өйдөбүллээх хаалбытым.

Макар күн сириттэн күрэниэн а5ай иннинэ суруйбутум курдук Дьокуускай куоракка кини аттыгар эмиэ баар буолбутум. Ыалдьан сирэйэ-хара5а буорайбыта сүрдээ5э. Көрсүһэн үөрүү-көтүү, кэпсэл-ипсэл бө5ө буолбуппут, уруккуну-хойуккуну ахтыы-ырытыы, онноо5ор

ырыа-тойук, харах уута кыбытыылаах. Аһа5ас ис дууһаттан кэпсэтии диэн онно баара. Билигин ааспытын кэннэ сө5өбүн, хайдах курдук атаһым кытаанах санаалаа5ын, оло5у таптыырын, кэрэ5э-үтүө5э дьулуһуутун, киһиэхэ көмөлөһө сатыырын. Кырдьыгынан эттэххэ, итиччэ түргэнник күн сириттэн барыа дии санаабата5ым. Биирдэ дойдубар барарым са5ана Макарга телефонунан билигин эйиэхэ тиийиэм, кэтэс диэбиппэр киһим: «Эн да кэлэҥҥин, кэлимэ!»- диэбитэ. Оо, онно мин толкуй бө5ө5ө түстүм, табаарыспын тугу саҥараммын хомоттум диэн. Хас да күн толкуйдаатым, тугу кэпсэппиппитин барытын ырытан көрдүм да, барыта син орун-оннугар курдук этэ. Итинник санаалаах дойдубун булбутум. Араааһа, табаарыһым бу өлөөрү сыттахпына барар дии санаабыт буолуохтаах, ыалдьа сытар киһи толкуйа элбэх буоллаахтыа. Ити мин табаарыһым тыыннаах куолаһын бүтэһик истиим этэ.

Ааспыт 2012 сыл мин тус олохпор лаппа ыарахан дьыл ааста, күн сиригэр баар 3 күндү дьоммуттан матарда: биргэ төрөөбүт убайбыттан, о5олорум ийэлэрэ күндү кэргэммиттэн уонна саамай чугас табаарыспыттан! Орто дойдуга айыллан кэлбиттэр бары да5аны олох аартыгын айанньыттара буоллахпыт. Дьэ, ол ханнык аартыгынан айанныырбыт хас биирдиибит дьыл5ата. Талбыт аартыгым аргыстарын туһунан ахтыыбын манан түмүктүүбүн:

Ахтабын аргыстарбын,
Суохтуубун до5отторбун!

2013 сыл тохсунньу 23 күнэ.

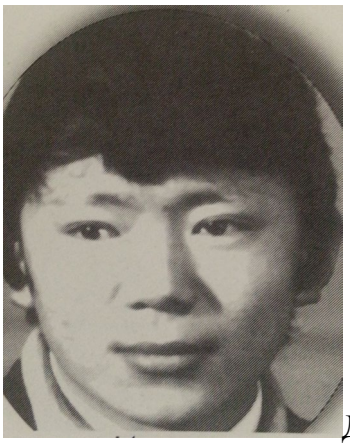

Доҕорум Макар кэриэһигэр...

Бааска Уйбаныап, уруккута Далыр олохтооҕо.

Макар Макарович Фёдоров, 1975 сыллаахха этэ быһыыта, Дьокуускайга киномеханиктар курстарын бүтэрэн баран, биһиэхэ, Далыр киноустановкатыгар механигынан ананан кэлэн, биһиги аттыбытыгар Тыаһыт диэн (аатын умнан кэбиспиппин) Дүллүкүттэн төрүттээх булчут киһи Отова Маайа диэн Далыр дьахтарын кэргэн ылан олороро. Макар землягар ол ыалга олорор буолбута. Саҥа дьыл буолтугар Тыаһыттаах ханна эрэ бырааһынньыктыы барбыттарыгар Макар миигин ыҥыран Саҥа дьыл бырааһынньыгын атаарбыппыт. Дьэ, онтон ыла хара тыына быстыар диэри до5ордоспуппут. Кини до5оро-атаһа онно-манна элбэхтэр, онно холоотоххо мин тоҥуй со5успун. Кини ырыаһыта, гитара5а ооннььуура, дьээбэ-хообо кэпсээннэрдээ5э. Мас ааттаах ууһа, миэхэ токарнайга чочуйан оҥорбут атахтардаах олоппостордоох остуола, кыргыттарбар бииригэр эмиэ оннук, иккиһигэр икки киһи сытар дьэрэкээн оронун оҥотторбутум. Тимиргэ эмиэ сварщик бэрдэ, өйүттэн ханна да суох ат охсордоох тракторын таҥан, отугар охсон, мунньан, кээһэн бэркэ абыраммыта. Макарга бүтэһик сырыым эргэ Саҥа дьылга этэ (2012 сыл). Онно кэпсээбитэ: «Боруота арыйа сылдьан, халтарыйан о5уттум, ыалдьар буоллум»,- диэн. Ити тыыннаа5ар бүтэһик көрсүһүүбүт. Киһи кэрэмэһэ, туохха барытыгар дьо5урдаа5а, көмүс тарбахтаа5а, олус мындыр, мас-тимир ууһа, эрэллээх до5ор, байанайдаах булчут, балыксыт этэ. Ол билигин суох.

Бэрдьигэстээх, 2013 сыл.

Культура, сцена ветерана.

Михаил Гаврильевич Чоросов, СР культуратын туйгуна, нэһилиэк культуратын бочуоттаах ветерана, «Олох суола» кыраайы үөрэтэр үйэтитии түмсүүтүн салайааччыта, бары идэни толору баһылаабыт киһи: кирпииччэ үктээччи, оһохчут, көмүс-мас ууһа, уруһуйдьут, кинигэ суруйар, сүүрэн ылар, булчут ааттааҕа, о.д.а элбэхтэр.

Макар Макарович Фёдоров Дүллүкү сиригэр элбэх о5олоох ыалга үһүс о5онон күн сирин көрбүтэ. О5о эрдэ5иттэн үлэ5э эриллэн үлэһит быһыытынан оччотоо5у кырдьа5астартан хай5алы элбэхтик ылбыта. Колхоз араас таһымнаах үлэтигэр сэрии кэннинээ5и кэм о5ото буоларынан тиийиммэт-түгэммэт кэмнэри толору билэн улааппыта. Табаарыстарыгар да өрүү инники күөҥҥэ сылдьар уонна о5олору түмэр дьо5урдаа5а. Элбэхтик аа5ар уонна инникигэ тардыһар, билиэн-көрүөн ба5алаах о5о олоххо умсугуйууга о5олорго холобур буолара. Оскуоланы бүтэрэн баран, киномехаником курстарыгар үөрэммитэ. Бу үөрэнэр кэмнэригэр баяҥҥа, гармошка5а уонна гитара5а оонньуурга үөрэммитэ. Дойдутугар кэлэн, Хомустаахха кулуупка, киинэ5э, Далырга уонна Дүллүкүгэ киинэ механигынан үлэлээбитэ. Бу кэмнэргэ Макар сценкаларга үчүгэйдик оонньуурун, ыллыырын уонна үҥкүүлүүрүн кулууп директора Кирилл Сергеевич Петров таба көрөн, уһун болдьохтоох гастролларга, агитбригадаларга илдьэ сылдьан уһуйбута. Кирилл Сергеевич көр-күлүү диэн баран муннукка ытаабыт киһи диэбиттэригэр дьүөрэлээх, эмиэ айыл5аттан айдарыылаах бэрт ча5ылхай киһи этэ. Кини бэйэтин тула Макары таһынан Александра Степановаҥы - Өччүөккэни, Иннокентий Бороновы, баянист Тит Васильевы – Дьирибинэни, Семён Герасимовы – Ырыа Сиэнньэни, баянист Наталья Михайловаҥы, Аркадий Тимофеевы, Яков Никифоровы түмэ тардан, күүстээх гастрольнай бөлө5үү тэрийбитэ. Бу дьон бары оонньуулаах-көрдөөх дьон буоланнар сүрдээх түмсүүлээхтэрэ. Ханна да тиийдэллэр дьону түмэ тардар көрдөөх-оонньуулаах (концерт) буоланнар, дьон-сэргэ ытыһын тыаһын элбэхтик ылбыт, махтаммыт дьоннороо диэтэхпинэ сыыстарыам суо5а. Совхоз ата5ар турбут кэмигэр Макар эргиэн тэрилтэтигэр, онтон салгыы столярнай сыа5ы тэринэн үлэлээбитэ. Ханнык да тэрилтэ5э, коллективка Макар уопсай тылы булар «бэйэ киһитэ» дэнэр үлэһит этэ. Кини о5о сааһыттан тустар, волейболлуур, теннистиир этэ. Маны таһынан ат сүүрдүүтүнэн дьарыгырбыт спортсмен быһыытынан биллэрэ. Мас ууһун быһыытынан маһы хаамтарбат эрэ уус диэн дьон кэпсиирэ. «Ыллык» диэн ЗАГС хоһун уонна олохтоох бибилиотеканы киэргэтэн, оһуордаан-мандардаан оҥорбута да кини талаанын туһунан туоһулууллар. Эр киһи буоларын быһыытынан муннукка ытаабыт булчут бэрдэ, бэйэтэ айан сваркалаан мини-трактор оҥостубута.

Мин кинини кытта сцена5а алтыһыым 1982 сылтан са5аламмыта. Ол курдук кинилиин Дүллүкүтээ5и совхозрабкоопка бииргэ үлэлээбитим. Мин баяҥҥа, сценкаларга-пьесаларга оонньуур буолан биир дьарыктаах дьон этибит. 1984 сылтан культура үөрэ5эр кэтэхтэн үөрэнэн кэлбитим. Бу кэмнэргэ Кирилл ыарыһахтаан инбэлиит буолбута. Макар мантан ыла Кирилл ыллаабыт ырыаларын-тойуктарын, көрдөөх кэпсээннэрин кэпсээн, сценаттан түспэт буолбут кэмнэрэ са5аламмыттара. Бэйэтэ туһугар туспа көрүүлээх артист быһыытынан улууһугар уонна атын да улуустарга киэҥник биллэн, үүнэн сайдан тахсыбыта.

2004 сылтан Республикатаа5ы «Дьээбэрэн» көр-күлүү конкурсугар кыттан, 1 степеннээх лауреат үрдүк аатын ылары ситиспитэ. Мантан салгыы сылын аайы кыттан дьон махталын ылан, өрүү бастакы степеннээх лауреат аатын ылан кэлэрэ.

Мин Макарга баянист быһыытынан уһун кэмнэргэ оонньообутум. Ол былаһын тухары элбэх гастроллар Кэбээйи, Горнай, Бүлүү уонна Үөһээ-Бүлүү улуустарын устун сылдьыбыппыт. Бу сылдьарбыт тухары Макар сүбэтэ үөрэтиитэ культура училищетын үөрэтиититтэн олох атын уонна сыаллаах-соруктаах үөрэх курдук буолбута.

Гастролларга кэлиҥҥи дьоно Вера Николаева, Маргарита Данилова, Анастасия Константинова, Ньургун Николаев, Семён Сергеев, Руслан Дорофеев сылдьыспыттара. Айаҥҥа туруннахха Макар көрдөөх, мүччүргэннээх сырыыларын туһунан кэпсээннэрэ быаларын быһа түспүт сылгылардыы биириэн биир кэпсэнэн истэхтэрин аайы айан биллибэккэ аахара, күлсүү-салсыы дьоһуннаа5а күөстүү оргуйааччы. Макар тугу эрэ дьээбэлээ5и кэпсээри гынна5ына, дьонун диэки дьоһуннук туттан бол5омтону тардардыы көрөн баран, уоһун-тиитһин туора-маары соттон кэбиһээччи уонна күлбүт-үөрбут харахтара ча5ылыһа тырымнаһан баран кэпсээн бараччы. «Ноо, Миисээ, дьэ маннык гыннахпына хайдах буолуой?»- диэн ыйытааччы. Ол ханнык эрэ көрдөөх сценкаларга эбэтэр бэйэтэ норуокка киэҥник биллибит ырыа матыыптарыгар оло5уран суруйбут хоһооннорун туһунан буолара. Ону ырытан, оҥорон, сцена5а бэлэмнээн баран, гастролларга туһанар этибит.

Арай биирдэ Туобуйа5а Федот Тумусовы агитациялыы бардыбыт, Саха сирин президенигэр бэйэбит улууспут достойнай кандидатын агитациялыы. Дьэ, айан да уһун, Өргүөккэ, Быракааҥҥа концертаан аастыбыт, ол аайы агитация. Халлааммыт сылыйан, сиппэрэҥ ба5айы күн, ону аһан тыалыран, тибиилэнэн барда. Массыынабыт сотору-сотору түһэр, батыллар. Ону тахсан үтэн таһаарабыт уонна салгыы ырыа-тойук аргыстаах айанныыбыт. Кэннибититтэн биир «Урал» массыына арыаллаан, таһа5ас бө5өлөө5ү тиэнэн иһэр. Дьэ, ол курдук дэриэбинэ уһуктуута тиийдибит. Макары, кырдьа5ас диэннэр, кулууп таһыгар со5ото5ун олорор эмээхсиҥҥэ түһэрдилэр. Концерт кэннэ Макар үнкүүгэ тахсыбаттыы оҥостубутугар эмээхсин Макар хаатыҥкатын оһоххо куурда уурбут уонна таһыттан хатаан баран кулуупка тахсыбыт. Арай музыка тыаһа Макары кэл манна диэбиттии ньиргийбитигэр Макар таһырдьа тахсаары гыммыта, күүлэтин аана хатааһыннаах эбит. Биһиги киһибит онтон иҥниэ дуо, күүлэ түннүгүн ылан баран, кулуупка тахсан үнкүү-битии бө5ө буолбут. Арай дьонум миэхэ кэлэн: «Макарбытын бабушка хатаан баран киирдим диэбитэ ээ. Эмээхсин Макары көрөн баран саҥата суох барда, соһуйда быһыылаах»,- дэһистилэр. Сарсыарда Макар хаатыҥкатын кэтээри гыммыта тартаччы тардан хаалбыт, түүн инчэ5эй хаар сыстан, массыына5а киирдэ5ин аайы ууллан, дэлби сытыйбыта, онтон куурбута буолуо суо5а баара дуо? Хаатыҥкатын нэһиилэ кэтэн, миигин ыҥыран: «Дьиэлээх хаһаайкам хаатыҥкабын оһох үрдүгэр уурбута, миэнэ миэнин курдук, дэлби куура тардан, атахпын хам туттаран эрэйдэнним. Балабачыыҥкабын кэттэхпинэ ата5ым тоҥуо дуо?»- диэн буолла. Мин сөбүлэспиппэр Макар саҥата суох хаатыҥкатын нэһиилэ устан, бачыыҥкатын кэтэн массыына5а олорунан кэбистэ. Ону көрөн биһиги үөннээх аргыстарбыт Макары суустаан бардылар: «Аҥардас чүөчэ5э түбэһэн, Макарбыт абыраммыт, барыта бары дарбайыар диэри, бэл хаатыҥката кыччыар диэри …»,- диэн сордоон бардылар, Макар мүчүҥнүүр эрэ, куруук кини хото сылдьыа5ай?

Тылгыныга гастролга сырыттахпытына саас уоту ылан кэбиһэллэр. Макар ыҥыран ылан бэлэмнэниэххэ диэтэ. Мин баяммын тардан кэбистим. Арай Макарым араас миимикэтэ, ону аһан тобуктаан да ыла-ыла ыллаата. Арай ол ыллыы туран эмискэ ба5айытык: «Эн бар! Мэһэйдээмэ!»- диэтэ. Арай көрбүтүм: наһаа астына истэ турбут кулууппут директора соһуйан саҥа аллайда уонна тахсар аан диэки сүүрэ турда. Макарым : «Дьэ, ноо, сатаммат дьон буоллубут. Дириэктэрбитин хомоттубут»,- диэтэ. Мин баран директоры кытта туох да буолбата5ын курдук кэпсэттим. «Дьэ, сүрдээх талааннаах киһилээх эбиккит»,- диэн Макарбын хай5аата. Мин киһибэр тиийэн: «Киһибит сүрдээ5ин хомойбут, сүрэх эмин иһэн баран уоскуйбут»,- диэн кытарбыт хобордооххо үрдүгэр арыы кутан биэрдим. Саҥата суох

олорбохтоон баран: «Оонньоон эттим. Хата талааннаах ба5айы киһи эбит»,- диэн хайгыы олорор»,- диэбиппэр киһим дьэ үөһэ тыынна.

Макар көрүн-нарын уонна ыаһахтаһыытын киһи аа5ан сиппэт. Биирдэ Түмэппиэйэп Аркадий диэн табаарыһа сорун сордообута: «Ноо, Макар, мин эйигин көрдөхпүнэ, арыгылыахпын ба5аран кэлэбин»,- диир. Макар соһуйуу бө5өлөө5ү соһуйда, киһитин көрбүтэ хара5а уоттанан арыгылыы барыах айылаах туттан турар. Макар: «Ноо! Оннук айылаах арыгыһыт дуу, иһээччи дуу көрүҥнээхпин дуо?»- диэн ыйытар. Биһиги: «Сирэйиҥ-хара5ыҥ нормальнай, оннук айылаах туох да суохха дылы»,- дэһэбит. Аркадий силин быһа ыйыстар. Макар: «Оннук бүппүт көрүҥнээхпин дуо?» Онуоха Аркадийа: «Макар санныҥ суо5а бэрт. Суптугура арыгы бытыылкатын курдук. Ол иһин этэбин ээ. Ол иһин күлүү гына таарыйа дьээбэрэбин»,- диэтэ. Дьэ, онно көрбүттэрэ-туттубуттара сүрдээх этэ. Биһиги быарбыт быста сыһыар дылы күллүбүт. Дьэ, ол оннук алтыһан, ыллаан-туойан, оонньоон-көрүлээн сылдьыбыттаахпыт.

Билигин сааһыран олорон санаатахха сахалартан бастакы куплетист, көрдөөх кэпсээни суруйааччы буолан тахсар, аны бэйэтэ суруйбут хоһоонноругар сөп түбэһэр ырыалар матыыптарын туһанан дьоҥҥо тиэрдэр ырыаһыт. Ба5ар ити дьарыгын күүскэ сайыннарбыта буоллар суруйааччы да буолуон сөптөө5ө. Артист быһыытынан эрдэ «Наара суохтар» курдук көр-күлүү театра тэриллибитэ буоллар улуу артист да буолуон сөптөө5ө. Элбэх дьо5урдаах, дьарыктаах уонна айыл5аттан айдарыылаах Дүллүкү нэһилиэгин аатын үрдүктүк тутан ааттаппыт киһибитинэн буолар. Билигин убайым, иитээччим уонна уһуйааччым Макар биһиги кэккэбитигэр суо5а хомолтолоох. Макар Макарович сырдык кэриэһигэр аймахтара уонна бииргэ алтыспыт дьоно-сэргэтэ сүбэлэһэн уонна үйэтитэн, кини бу орто дойдуга олорон ааспыт оло5ун туоһутун кинигэ5э суруйан дьүһүйдэхпитинэ эрэ үйэлэр тухары кини өлбөт-сүппэт үйэлэниэ.

Дүллүкү, 2014 сыл.

Туһунан айдарыылаах быһыылааҕа.

Михайлова Татьяна Елисеевна, үрдүк үөрэхтээх учуутал, иитээччи, нэһилиэк сэбиэтин секретара, председателэ, партийнай тэрилтэ бюротун секретара, улуус дьаһалтатын кылаабынай специалиһа, государственнай сулууспа туйгуна, Дүллүкү нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.

Федоров Макар Ивановичтаах Арҕаа Бэттиэмэҕэ олордохторуна биэстээх-алталаах оҕону Макары мин ийэм, Михайлова Прасковья Семеновна, таптаан бөҕө буолара. Онно Макар кыра эрдэҕинэ хап-хатыҥыр, хап-хара, сып-сытыы этэ. Ийэм: “Чэ эрэ, иннибэр киирэн сүүрэн көрдөр эрэ”,- диэтэҕинэ, иннигэр киирэн сүүрэн түһүнэн кэбиһэр эбит. Макар сүрдээх сытыы, бэйэтин кыанар оҕо этин биирдэ көрбүппүт. Биһиги оскуолаҕа киириэхпит иннинэ

эдьиийбит Шура балтым Еляны кытта миигин Ойбон күөлгэ илдьэ киирбитэ. Онно оттуу сылдьаллар эбит. Уолаттар оҕус сиэтэллэр. Икки уол нэһиилэ оҕус үрдүгэр арҕаһыттан тутуһан нэһиилэ олороллор. Оттон Макар оҕус икки лаппаакытыгар туран эрэ оҕуһун дөрөтүттэн тутта да сүүрдэ турда. Аныгы үйэ эбитэ буоллар циркэ артыыһа буолуон сөп эбит.

Төроппүттэрбит биһиги кыра эрдэхпитинэ дьиэнэн ыаллаһаллар этэ. Аҕам Дүллүкүгэ тутууга үлэлэтэ ыыттахтарына кинилэргэ олорор, оттон Макар Иванович Ленин аатынан колхоз Фрунзетааҕы учаастагын старшай биригэдьииринэн үлэлииригэр биһиэхэ сылдьарын өйдүүбүн. Хампыат кэһиилээх тиийэн, балтыбын Еляны көтөҕөн олорон сиэтэрин өйдүүбүн, арааһа Еляны оҕо гыныан баҕарар быһыылааҕа, кинилэр кыыстара суох эбит.

Макар сытыы-хотуу эрэ буолбатах, тыла-өһө сайдыбыт оҕо этэ. Ол курдук оҕолору мунньан өйүттэн араас остуоруйаны кэпсиирэ, биһиги сүрдээҕин сэргэҕэлээн истэр буоларбыт. Улаатан баран талаана ордук тахсыбыта. Нэһилиэккэ буолар араас культурнай дьаһаллар кинитэ суох буолбат этилэр, кини баарыгар ордук көхтөөх, тэрээһиннээх буолааччы. Оройуон, совхоз иһинэн ыытыллар фестивалларга куруук бириистээх миэстэттэн түспэт буоларбыт.

Макар бэйэтэ туһунан айдарыылаах буолуон сөп да, ону биһиги өйдөөбөтөхпүт уонна өйдүүр да кыахпыт суох быһыылааҕа. Макары кыра эрдэҕиттэн кырдьаҕастар Макар Макара, эдэрдэр Макар Макарович диэн ааттыылларыттан да көстөр.

Ситэн-хотон ыал буолан, дьиэ-уот тэринэн, оҕолонон-уруулаһан, сүөһү-ас ииттэн, үлэлээн-хамсаан нэһилиэк биир бастыҥ ыала буолан олорбута. Уол оҕо, эр киһи орто дойдуга төрөөн үс соругу толоруохтаах диэн ирдэбили барытын толорбута: уол оҕону төрөтүү, мас олордуута, дьиэ туттуута. Онон Макар аал уоту оттооччу, алаһа дьиэни тэрийээччи, ас-таҥас булааччы, суон дурда, халыҥ хахха киһи этэ.

Үөһээ-Бүлүү, 2015 сыл сэтинньитэ.

Холобур туттар наставнигым.

Ан Владимир Иванович, Дүллүкү нэһилиэгин олохтооҕо, тутааччы.

Федоров Макар Макарович биһиги нэһилиэккэ биир ураты дьоҕурдаах киһи этэ. Кинини кытта мин 1998 сыллаахтан ыал буолан орто дэриэбинэҕэ көһөн кэлэн ыаллыы олоруохпутуттан ыкса алтыһар буолбуппут.

Тыла ууһа, кэпсээнэ-ипсээнэ элбэҕэ чахчы даҕаны “саҥаран төннөөр” диэбит киһилэрэ буолааччы. Ханнык да киһини бэйэтигэр тардар, куруук күлүү-оонньуу аргыстаах, кими эмит үтүгүннэҕинэ киһи күлэн быара суох барар.

Үрдүкү айыылар тоҕо эрэ кинини боссоон дьоҕур эгэлгэтин биэрэн ыыппыттар дуу диэх курдук. Уран тарбахтаах уус, уруһуйдьут үтүөтэ, артыыс бэрдэ, байанайдаах булчут,балыксыт бастыҥа кини буолар. Эдэр сааһыттан мындыр толкуйунан тугу-тугу тобулан таһаарбатаҕай? Ол курдук Макар биһикки оһуордаан оҥорбут ороннорбут, остуолларбыт билигин да дьоҥҥо-сэргэҕэ туһалыы сылдьаллар. Сэбиэскэй кэмҥэ дьиэтин

иһэ толору бэйэтэ оҥорбут миэбэлэ буолар этэ, оччолорго ол кэпсээҥҥэ сылдьар көстүү буолара.

Сценаҕа тахсан оонньоотоҕуна, монолог да аахтаҕына былааһы ылааччы. Дүллүкү нэһилиэгэр художественнай самодеятельноһы көрүү күрэххэ куруутун инники күөҥҥэ сылдьааччы. Биирдэ оскуолаҕа төрөппүт быһыытынан нуучча тылын нэдиэлэтин түмүктүүр мероприятияҕа үс аҕа буолан нуучча биллэр художнига В. Перов “Охотники на привале” полотнотун тыыннаах хартыына оҥорон көрдөрбүттэрэ учууталлар, оҕолор өйдөрүгэр умнуллубаттык хатанан хаалбыта.

Ыаллаһан ыкса билсиэхпититтэн миигин уһанарга уһуйбута, онон Макардыын алтыһыннарбытыгар дьылҕабар махталым улахан. Кини сүбэтинэн-соргутунан дьиэм ис бараанын санаам хоту уларытан биэрэр буолтум, баанньыкпын, гаражпын туттубутум. Уһанары баһылаабыккын диэн сыаналаан үөрдүбүтэ.

Аны булт кистэлэҥнэрин арыйан, балыксыт мындырыгар уһуйан биир улахан үтүөнү оҥорбута. Элбэхтик кустаан, балыктаан илии тутуурдаах, өттүк харалаах кэлээччибит.

Куоракка көһөн барбыттарын да кэннэ хардарыта сылдьыһан, хоноһолоон сибээспитин быспатахпыт.

Онон Макар Макарович миэхэ холобур туттар наставнигым, аҕа табаарыһым быһыытынан ытыктыыр чугас киһим буолбута.

Дүллүкү, 2015 сыл сэтинньитэ.

Дьээбэлээн үөрэр-көтөр этэ.

Дария Федорова, Макар бииргэ төрөөбүт балта, эргиэн үлэтиттэн пенсионерка.

Мин Федоровтарга саамай кыраларабын, үс убайдаахпын, икки эльиийдээхпин, Макартан 12 сыл балыспын.

Убайым Толя ыраах сылдьара, Ленин аатынан колхоз уонна “Үөһээ-Бүлүү” совхоз комкомнарын секретара буолан Хороҕо, партия райкомун инструктора буолан Үөһээ-Бүлүүгэ, үрдүк үөрэххэ үөрэнэр буолан Хабаровскайга, “Үөдүгэй” совхоз парткомун секретара буолан Андреевскай сэлиэнньэтигэр олорон үлэлиирэ, сайынын уоппускатын ылан оттуур механизированнай звеноҕа трактористыыра. Онон өрөбүлүгэр биирдэ эмит охсон ааһара, биһиги үөрэхпитин, бэрээдэкпитин ыйыталаһара, сороҕор үөрэххэ көмөлөһөрө, ордук Галяҕа, Ваняҕа, мин үөрэҕим үчүгэй буолан хайгыыра, үөрэхтээх буолуо диэн миигин киһиргэтэрэ, ийэбитигэр хамнаһын аҕалан хаалларара.

Убайым Макар Дүллүкүгэ куруук баар буолан үрдүттэн киномеханиктыыра, мас уһанара, элбэх киһи хоруобун оҥорбут буолуохтаах, онон ким өлбүтүн тута билэрбит, түүлүм диэн остуоруйа курдук уһуннук кэпсээччи, гармошкаҕа, гитараҕа оонньуу-оонньуу ыллаччы, элбэхтик кинигэ, ордук нууччалыылары ааҕааччы уонна улахан булчут этэ: сааскүһүн кусчут, сайын өрүскэ моторканан сылдьан илимниирэ уонна күөлгэ мунҳанан балыктыыра, онон булдунан тутайбат этибит. Онон бастакытын хамнаһыгар, иккиспит булдугар-алдыгар, ийэбит биэнсийэтигэр аһаан-сиэн, таҥнан улааппыппыт, онон ийэбитигэр, убайдарбытыгар улаханнык махтанар этибит. Макар үлэҕэ, окко-маска, булка илдьэ сылдьан бадьыыстаталыыра.

Мин кыра эрдэхпинэ, анаар илиибиттэн көтөҕөн лаампаҕа тириэрдээччи, мин астынан күлүү бөҕө буолааччыбын.

Арай биирдэ илим көрүүтэ буолла, Зояны иннигэр, миигин кэннигэр олордон баран күөл ортотугар тиийдибит. Хайдах эрэ тыыбыт тохтоон хаалла, биллэн турар кини тохтоттоҕо. “Тыыбыт туохха эрэ, арааһа, чычааска буорга анньылынныбыт быһыылаах. Онон, Зоя түс!” – диэн хамааында биэрдэ. Зоя иһиттим-истибэтим диэбит курдук ытыы-ытыы тыыттан түһэн барда, Макар чуут тохтотто уонна эрдиитинэн туруору уган дириҥин көрдөрдө. Онтубут икки миэтэрэ кэриҥэ эбит. Күлүү бөҕө буолла.

Атынан сиэрдийэ состоро барарыгар миигин илдьэ барда. Мин ханна эрэ турдахпына,” Сиэрдийэҕэ баттатым”,- диэн хаһыы бөҕө буолла. Сүүрэн кэлбитим сиэрдийэ анныгар баттата сытара. Мин көтөҕө сатаан ырычаахтаһа сатаатым да кыайбатым, кыайбатахпыттан кыһыйан ытаан бардым. “Ытаама, дьээбэрдим”, –диэн сиэрдийэни аҥаар илиитинэн ыраах илгэн кэбистэ уонна күлүү бөҕө буолла.

Саҥа матассыыкылга олорто, мин матассыыкылга олорбут киһи буолан киһи саҕа буоллум уонна ыыттара үөрэппитэ. Бэйэм ыытан иһэр буолан, хаста да оҕуттум да буоллар туохпун даҕаны өлөрбөтөҕүм.

Куска илдьэ барара уонна ыттара сатыыра. Арай биирдэ кыҥаан-кыҥаан баран ытан саайдым, санным аһый гынна, тиэрэ кэлэн түстүм. Онтон бэттэх ыппат буолбутум.

Саас кыһыны атаарыы буолан киэһэ концерт көстүөхтээх этэ да, уот баран хаалбыта. Ону этээрибин Макардаахха бардым. Киһим бу иһэрин көрөн: “Макар, ханна бардыҥ?” – диэбиппэр убайым: “Кэннибиттэн инним диэки”, – диэн кэлэттэ, биллэр буоллаҕа, иннин диэки баран иһэр киһи кэннититтэн истэҕэ. Кини эмиэ күлүү бөҕө буолла.

Убайдарым спордунан сорунан туран дьарыктаналлара, биһигини көҕүлүү сатыыллара да биһиги мөдөөн этибит.

Убайдарым эрэллэрин кыайан толорбокко хааллым, онтубуттан хомойорум улахан, “халлааҥҥа көтүөхпүн кынатым суох, сирдээн тимириэхпин сир кытаанах”. Үрдүк үөрэххэ үөрэнэ сылдьан бырахпытым. Ол да буоллар сыыһа-халты тутуннарбын Дьокуускайга орто анал үөрэҕи бүтэрбитим уонна идэбинэн үлэлээн, пенсияҕа тахсыбытым. Икки оҕолоохпун: Наташа, Галикка, иккиэн орто анал үөрэххэ үөрэнэллэр. Наташа үлэлиир, икки оҕолоох: Мишута, Виолетта. Уол бастакы кылааска үөрэнэр, кыыс детсакка ыксыыр. Олору көрсүһэбин.

Убайым Макар табаарыһа-доҕоро элбэх этэ да, аҕыйах киһи ахтыы суруйда.

Убайым Толя, мин оҕолорум, сиэннэрим ааттыылларынан “Таай Туола,” бэйэтэ тутан-хабан суруйан, хомуйан, үбүлээн таһаарбытыгар махтал! Убайым Макар биһигитини кытта баар курдук буолла: иэйэн-куойан туран ыллыыр-туойар, көрдөөх кэпсээн кэпсиир-ипсиир, илиитинэн ыйар-кэрдэр, оһуохайдаан-тойуктаан ылар, армян оруолун толорон драм артыыстыыр, гармошкаҕа, гитараҕа оонньуур, биллиардаан шариктар көтөллөр, теннистээн мээчик күөрэйэр, тустан тутуһан турар уонна биллэн турар бултуур, биһигини дьээбэлиир, тугу эрэ үлэлии, оҥоро сылдьар буолар, о5олорунан, сиэннэринэн, аймахтарынан киэн туттар!

Үөһээ-Бүлүү, 2015 сыл сэтинньитэ.

Иһинээҕитэ:

1. Федоров А.М., Иним Макар туһунан
2. Федоров М.М. айымньылара, толорбут нүөмэрдэрэ
    а. Хоһоонунан
    б. Кэпсээнинэн
3. Наҕараадалара
4. Төрүтчүтэ
5. Ахтыылар:
    а. Никифоров Я.И., Айаным аргыһа, сүгүрүйэр сүтүгүм
    б. Иванов В.Н., Доҕорум Макар кэриэһигэр.
    в. Чоросов М.Г., Культура, сцена ветерана.
    г. Михайлова Т.Е., Туһунан айдарыылаах быһыылааҕа
    д. Ан В.И., Холобур туттар наставнигым.
    е. Федорова Д.М., Дьээбэлээн үөрэр-көтөр этэ.

Куруук үөрэ-көтө, мичээрдии сылдьыбыт
Балтыбыт Шуракка сырдык аатыгар аныыбыт!

Федоров А.М. – Дулу.

Дьээбэ-хообо ырыаһыт,
Быар тардар кэпсээнньит.
Дьокуускай куорат – 2015 сыл.

Федоров Анатолий Макарович – Дулу.
Веселый был парень...
Общественно-политическое издание на якутском языке.
Компьютерный набор и верстка Федоров А.М.

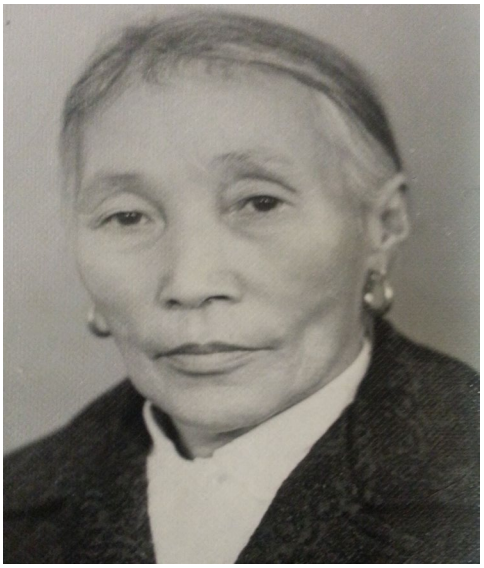

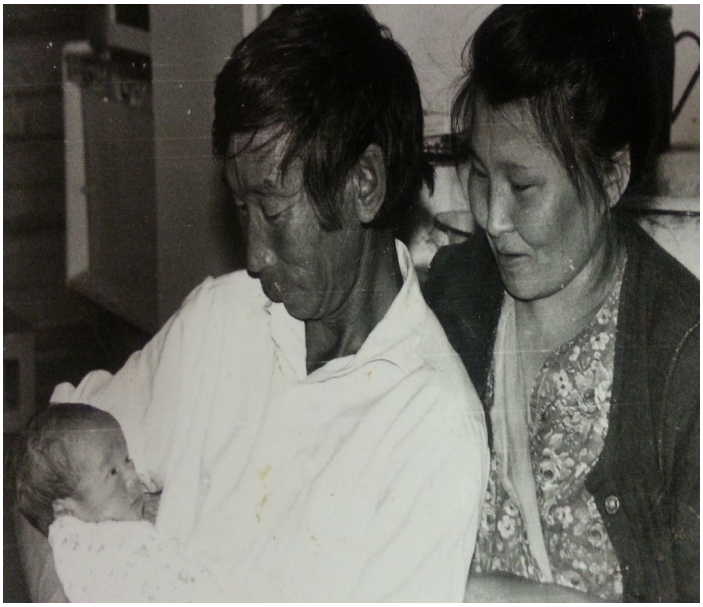

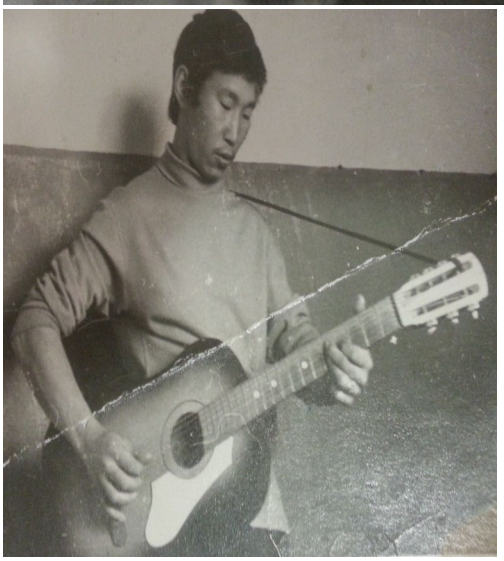

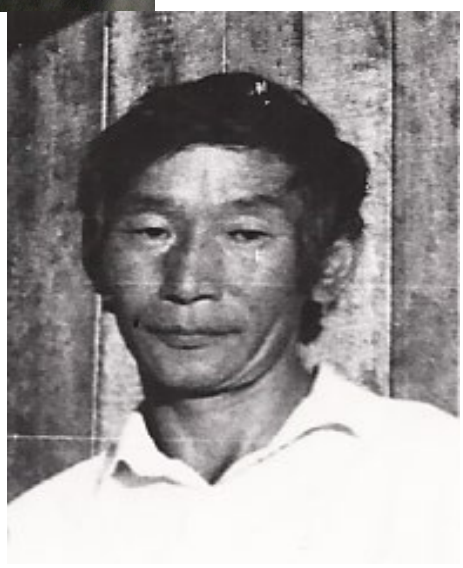

1922
1972

50

